MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1995
SWALI LA KWANZA

1. A. Lazima maisha yabadilike kwa kutegemea wakati na mwingiliano wa tamaduni. (alama 2)

B Kwa kuzingatia utamaduni wa wahenga wao ambamo wazazi wao ndio walimokulia.

C Uaminifu, heshima kwa wakuu, bidii ushirikiano, ukarimu, ungenyekevu, hadhari katika jambo, utiifu na kujitegemea. (½ x 8= alama 4)

D mambo haya yanawapotosha wakaona kuwa yale ya zamani hayana mafao na kuwa yale maendeleo ya siku hizi kama video, filamu, vitabu elimu nk. Ndiyo pekee yafaayo kuzingatiwa na kufuatwa.
-alaye juu ya maisha ya zamani
-maisha ya leo (siku hizi) (alama 4)

E. Waalimu, majirani, wanasiasa, wahubiri

F. Wanapaswa kuchagua yale mazuri kutoka kwa utamaduni wa kiafrika na pia kutoka kwa usasa wayafuate. (alama 2)

G. Maovu, Maasi, tulivu, Makini (alama 2)

H. Usiache mbachao kwa mswala upitao
Mwacha mila ni mtumwa (alama 1)

SWALI LA PILI

2. a)i) Wasomi kutafsiri fikra za wazalendo kwa Kiswahili ili kufika/kukaribiana na umma.

ii) Wasomi wanapojaribu kueleza umma jambo la kielimu ama kitaalamu hushindwa kabisa kulieleza kwa lugha ya Kiswahili. (alama 4)

II a) Eleza maana ya methali ifuatayo kwa kifupi: Uji ukiwa moto haupozwi kwa ulimi (alama 2)

b) Eleza maana ya misemo ifuatayo: (alama 2)

i) Kukunjua jamvi

ii) Kula mate

c) Maana moja ya 'andika' ni kuchora maandishi ubaoni, kitabuni n.k
Toa maana nyingine ya neno hilo. (alama 2)

iii) Badala yake wanachanganya Kiswahili na Kiingereza kiasi kwamba wanaosikiliza hawaeleqi hata kidogo lugha mbili zinatenga wasomi na umma- tuepuke kutumia lugha mbili (alama 4)

b) i) Wanapigania ufundishaji wa lugha zao kama kiingereza na kifaraansa.

ii) Wanatoa porojo kuwa lugha ya Kiswahili haifai na kwamba ni lugha ya watumwa

iii) Wanaaishia lugha kuu za dunia kwa upendeleao na wanaweka Kiswahili katika kiwango sawa na lungha za Kikabila.

iv) Kuwashawishi watu kustawisha lugha za kikabila na lugha za mababa zao. (alama 8)

c) i) Kuunganisha wenyewe- kutuunganisha

ii) Kujenga utamaduni/kuukwasisha utamaduni au kioo cha utamaduni wetu.

iii) Kukomboa wenyewe.

iv) Kinashindania hadhi na lugha zao.

SWALI LA TATU

3 a) "Baba Wafula, ona barua iliyotoka kwa mwanao. Hata hati haisomeki" .

Lo! Baba watoto akamaka. Hii kweli imetoka kwa mwanangu wafua?"
waniuliza mimi?" Mama watoto akamjibu. "Tazama maandishi na anwani basi.
Shule ya msingi ya Burungani, S.L.P. 128 Vuga."

Kituo 1	alama ½
Herufi ndogo 1	alama ½
Alama ya kuuliza 2	alama 1 ½
Kikomo 1	alama ½
Alama ya mshangao 1	alama ½
Alama za kufunga na kufungua	alama ½

b) i) Nyanja nyinginezo (alama 1)
ii) Urefu (alama 1)
iii) Ukifika utamkuta nyumbani (alama 1)

c) i) Kisugudi nikifundo cha mkono—kia cha mkono
Nguyu ni kifundo cha mguu (alama 2)
ii) Ngeu
Juha/mpumbavu/ Mjinga/zuzu (alama 2)

d) Kukaa (alama 1)
Kukalia (alama 1)

e) i) Watu wenye mazoea mabaya husikizana wao hata ikiwa wanguana
husangazwa nao (alama 1)
ii) Chaana ya ndizi. (alama 1)

f) i) Amenunua kwa shillingi tau (bei)
ii) Ameenda moja kwa (kufululiza)
iii) Juma amekwenda kwa Hamisi (mahali)
iv) Walipata nyongeza ya mshahara ya ishirini kwa mia (sehemu ya kitu)
v) Walikuja mkutanoni wakw kwa waume (pamoja)
vi) Alitembea kwa maringo (namna)
vii) Kwa minajili kwa mintarafu (ya kurejelea) (alama 5)

ii) -Minghairi ya kwenda nyumbani kijana alikwenda sinema (alama 1)
-Maadam nina bidii nitapita mtibani huu (alama 1)
iii) - Istiara jazanda (alama 1)
- Tashbihi (alama 1)

g. i) Kutufanya tulie (alama 1)
ii) Kupoza (alama 1)

h. i) Shimo hili lina kirefu
Shairi lako halima kina cha mwisho
Kitabu changu kina picha nzuri
Amekwenda kwa akina Amina zozote 3 (alama 1x3= 3)

ii) Hana shida/ngumu (alama 1)
Hana muda/wakati (alama 1)

j. i) Kuna uwezekano (alama 1)
ii) Hakua uwezekano (alama 1)

i. Ni-na- ondoka (alama 1)
Nafsi wakati Shina (alama 1)

M I i) Shangazizo (alama 3)
ii) Mamazo (alama 3)
II Mwanahewa
Mwanamwali (alama 2)
Bata Mzinga
Mwana Seree
Mwanamaji
Mkaza mwana nk. (alama 1)

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1996
SWALI LA KWANZA

1. **Ufahamu**

a) Mambo manne ambayo ni imani potovu (alama 4)

1. Kuna mbingu na ardhi tu basi
2. Dunia ipo katikati ya maumbile yote
3. Dunia ni tambarare
4. Juu ya ardhi ni mbingu iliyojaa vimulimuli vidogo kulik ardhi
5. Baina ya vimulimuli vipo viwili vikubwa vitwavyo mwezi na jua
6. Mwezi na jua ni vidogyo kuliko ardhi
7. Mwezi ni nyota

b) Maana ya 'Ukweli wa mambo umejitenga kando' 'ni kwamba (alama 2)
Si kweli au
Ukweli untofautiana na imani hii au
Ni kinyume na imani hii

c) Sifa zozote nne za maumbile ya anga (alama 4)
1. Ina rangi ya samawati
2. Mi nusu mviringo
3. Ni kubwa sana
4. Inazidi kupanuka
5. Ndani ya galaksi nyingi ajabu kila uchao
6. Ndani ya galaksi mna nyota nyingi ajabu
7. Nyata ni kubwa sana.
8. Mna sayari tisa zinazolizunguka jua

d) Taja vitu viwili vipatikanavyo katika galaksi (alama 2)
Sayari na nyota au
Miezi au sayari na jua au
Mirihi, mshitara, zalibaki n.k. na jua

e) Sayari mbili ambazo ni kubwa kuliko ardhi ni (alama 2)
Mshitara, zohali, utaridi, sumbla,
Zohali ni sawa na sarateni au zaratani

f) Nyota sio vijitaa vidogo kwa sababu (alama 10)
Jua ni nyota kubwa sana au
Jua ni dogo likilinganishwa na nyota zingine au nyota ni kubwa ajabu

g) Nuru mbili zilizo angani ni. (alama 2)
Nuru ya jua au nyota iliyo asilia nuru ya sayari au miezi kutokana na mmeremeto wa jua

h) i) Neno lenye maana sawa "anga" au " upeo" ni (alama 1)

Bwaka au
Mbingu

ii) Neno lisilo na maana sawa na paa ni (alama 1)
Tosi

i) Maana ya "mambo pengine ni ya hayo" ni (alama 1)

- Kuwa huenda magalaksi mengine yakawa na viumbe hai…Na pensinge watu pia au
- Huenda magalaksi mengine yakawa na maajabu haya au
- mambo ni sawa nay a ardhi. (Jumla=20)

SWALI LA PILI

2. UFUPISHO:

a)
1. Maisha ya vijana yanaonyesha cheche ya matumaini kwa siku za usoni.
2. Wana sifa za mori na kupenda kujaribu kushika mambo upesi.
3. Upotovu kumawazo na kuiga ambayo ni kipingamizi cha kuendelea kwao kama raia wa kutegemewa. (Zote 3x2=6)

b)
1. Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo.
2. Kiini cha matatizo ya vijana wa leo ni mwongozo na vielezo wanavyopokea katoka kwa walezi/wakuu wao.
3. Wana upotovu wa vyombo vya habari au maandishi na vyombo vya habari.
4. Walezi hufunza wasiyoyatenda au walezi hufanya wasivyosema. Au walezi huhubiri maji na kunywa mvinyo.
5. Jamii na mazingira wanamokulia hutukuza kitu kuliko utu.

(Zote 5x1=5)

c) Sifa malezi bora.
1. Kulisha, kuvisha na kuelimisha
2. Kupewa mwongozo unaofaa badala ya kuwanyeshea lawama.
3. Kupewa vielezo vinavyofaa

Jumla ni 17 na kwa utiririko. (Zote 3x2=6)

SWALI LA TATU

3. MATUMIZI YA LIGHA

a) i) Bei ya viatu imepanda juu sana siku hizi. (anaweza kuacha juu)

ii) Weka mizigo katika gari/ ndani ya gari/garini/ juu ya gari /kwenye gari. (alama 2)

b) i) Mikono yao imegusana au kukutana lakini inaweza kutengana kwa urahisi/ushirika wa kaeaida/kusalimiana.

ii) Mikono yao imekwama na vigugu kutengana/imeganda. (alama2)

c) 1) **Usijaribu**
Kupunguza/kushusha/kufifisha/kuteremsha/kuteremsha/dudidimiza sauti unapoimba.

II) Huyu ni mtu mpumbavu/mjinga/jura/juha/nyonge/suzu bwege/pimbi. (alama 1)

III) Binadamu hawezi kumuumba mwenzake

d) 1) Kula uvundo – kutofaidika, kupata hasara, kupata shida, kula mwata. (alama 2)

ii) Kula uhondo-kupata starehe/neema/raha/ufanisi/manufaa/faida/utamu (alama 2)

e) **Kuakifisha**

Bwana mwenyetiti, mgeni wetu wa leo wazazi, walimu wote na hata hat hata wanafunzi.

Leo ni siku muhimu. Au; leo ni siku mujimu.

Je mngependa ua

Je! Mngependa niwafahamishe msaada tulipokea kutoka kwa Wizara ya Elimu?" (alama 4 x½ kwa kilamoja)

f) **Maana**

Mhariri-anayesoma na kusahihisha au kurekebisha maandishi tayari kwa uchapishaji/kusanifisha/kukosoa).

Jasusi-anayepeleleza habari Fulani (alama 4)

g. **i)** **Ngome hii nzuri/hizi nzuri zinapo**

ii) Mitume hawa wazuri wanapendeza

iii) Heshima hii nzuri inapendeza

iv) Ngo'mbe huyu mzuri anapendeza

v) Ngo'mbe hawa wazuri wanapendeza

vi) Vilema hawa wazuri wanapendeza

vii) Vilema hivi vizuri vimependea (alama 5)

h)

	Jina	**kitezi**	
i)	Mnada	Nadi	
ii)	Kikomo	Koma	
iii)	ruhusa	ruhusu	
iv)	Ashika/shauku	Ashika	
v)	Hsidi/husada	Husudu	(alama 5)

i) i) Mseno halisi

"Ninataka kwenda sokoni" mvulana alimwambia babayeake. Au Mvulana alimwambia baba yake, "Ninataka kwenda sokoni."

"Baba ninataka kwenda sokoni," (alama 2)

ii) Mseno wa taarifa

Kamau alimwambia shangazi yake kuwa angekuwa akienda pale/hapo kila siku kumwona. (alama 2)

j) Po ya kwanza inaonyesha wakati

po ya pili inaonyesha mahali (alama 2)

k)

i)	alilia	Hapo
ii)	alifia	Hapo
iii)	aliolea	Hapo

Akiongeza 'ku' mkosoe kisarufi (alama 3) Jumla=40.

Jinsi ya kukosoa
Ondoa ½ alama kwa kosa la hijai linapotokea mara ya kwanza hadi jumla ya makosa 6 yaani alama 3.

Ondoa ½ alamu kwa kosa la sarufi linapotokea mara ya kwanza hadi jumla ya makosa 12 kwa upande wa ufahamu na matumizi ya lugha ondoa jumla ya makosa 10 ya sarufi yaani alama 5 kwa upande wa muhtasari.

Usikosoe zaidi ya mara 2 upande wa matumizi mabaya ya herufi kubwa, vilevile herufi ndogo (herufi hizo zapaswa kuwa tofauti).

Mwanafunzi akipata sufuri uadhibu tu upande wa hijai-usiadhibu sarufi. Usiadhibu zaidi ya nusu ya alama alizopata mwanafunzi kwa upande wa sarufi.

Muhtasari
Toa zaidi ya kwanza baada ya maneno 10 (yaani alam 1) kisha uondoe ½ alama kwa kila maneno 5 mfano; mwanafunzi aliyezidisha ufupisho wake kwa maneno 20 ata ondolewa alama 2 lakini aliyezidisha kwa maneno 9 haondolewi alama yoyote (lazima yafike kumi kwanza.).

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1997

1. a) Gesi hatari kutoka viwandani
Moshi kutoka viwandani
Utupaji ovyo ovyowa takataka (alama 3)

b)
- Miji ikishakatwa mizizi iliyshikilia udongo haiku tena hivyo kukinyesha maji yanateremka ovyoovyo.
- Maji ya bahari yakipata joto inapanuka na kufukika yenyewe
- Maji yakipata joto mvuke unakuwa mwingi na mawingi mazito ya yanaleta mvua nyingin ya ghafla.
- Miti ikikatwa joto linaleta majagwa.

c) Ongezeko la watu duniani (alama 3)
Amechafua mazingira yake (alama 3)

d) Kugundua kuwa mwezini hakuna hewa ama mvua
kuwa sayari nyingine mf. Mirihi zina mvua lakini ni nyingi zaidi
Kuwa sayari nyingine zina jota zaidi na nyingine zina baridi zaidi
(alama 3)

e. Hakuna hewa huko ambayo wachimbaji wangevuta wakichimba
Ni ghali kama kupekeka watu na mitambo ya kuchimbia madini hayo
(alama 3)

f. Mauti kwa kujaribu kuunda kiunde cha zebaki na pia kutumia viumbe vya elektroniki au kompyuta (alama 3)

g

Mashavu	–	viungo vy samaki vya kuvutia hewa
Madungu		Makao yanayolea angani/viota vya ndege
Asihasirike	-	Asidhurike/asipate madhara
Kiunde	-	Kitu kilichoundwa na binadamu

(alama 4)

2 a.) Bado wanaihisi ni wageni
Mazingira yaliwafanya wahisi uoga
Wasiwasi juu ya maisha yatakavyokuwa pale chuoni
Kuwa na woga juu ya yale mkuu wa chuo angesema
Walidhani maisha pale chuoni yangekuwa tofauti (alama 7)

b) Majina tofauti ya mwalimu mkuu. Chuo chenyewe hata chumba cha kulala walizoea kusimama mwalimu aingiapo (alama 3)

c) Mkuu wa chuo alipoingia wanafunzi wote walisimama lakini akawaambia wakae. Ndipo alipowajulisha wakuu wote wa vituo mbalimbali kwa wanafunzi. Wanafunzi nao wakajua kwamba pale chuoni hmna haja ya uoga, kuwa mambo yatakuwa mazuri kwao. Wasiwasi ukawaishia na wakapoa tayari kuanza maisha ya pale. (alama 10)

SWALI LA TATU

3. a) Mzazi alitaka motto afike nyumbani mapema siku iliyofuata, kisha akamwuliza kama alikuwa ameyasikia hayo aliyoambiwa. Mtoto akajibu kuwa angejaribu kufanya hivyo lakini mwalimu alikuwa amesema wao wangefanya mtihani jioni ya siku hiyo.

b) i) Kiguu chake hakijapona baada ya kuumwa na kijibwa cha kijijini
ii) Kijumba chenyewe hakikujengwa kibondeni karibu na kijito (alama2)

c) i) Nataka upikishe chakula hiki vizuri
ii) Toa ushuru wa forodhani.

d) i) Usije hapa kwani sitakuwapo
Usije huku kwetu kwani sitakuwapo
Usije humu mwetu kwani sitakuwapo (alama 1)
ii) Basi la shule limeharibika, moshi mwingi unatokea dirisani na maji yanatirika ovyo (alama 1)

e) i) Nyumu alimshinda farasi kukimbia
Milango yote yajifunga ovyo, nenda ukaifunge
Hamisi amezikata nyasi vizuri
Jiwe lile liliyaangukia matunda (alama 4)

f) i) Kumwendea mtu kinyume
Kupewa hongo (alama 4)
Kutunga sentensi alama 1 kuelea alama 1
ii) Ukitaka cha mvunguni sharti uiname
Ukiona vyaelea vimeundwa (alama 4)

g) i) Kauli ya kufanyiana/kufanyana mf. Kupigana
ii) Wakati uliopo-anakuja
iii) 'na' ya kiunganisha – mama na motto
iv) Kiambatanishi naye
v) na ya kutendwa mf. Amepigwa na jiwe (alama 4)

h) I Alikimbia kwenda kuona nyoka (alama 2)
Alikimbia alipoona nyoka

Alikifagia kwa ufagio
Alikula chakula chote (alama 2)

Masikio yangu si mazuri ama sielewi unavyosema (alama 1)
Mimi ni mgonjwa.

II ago
Mahame, ganjo

i) Yaliyowafika
Aliyemfahamisha
Litakalompata (alama 5)

j) Amini
Amana (alama 2)

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1998.

UFAHAMU

a) Kutumbisha
Sayansi ya kutumbisha
Sayansi mpya
Sayansi ya kutumbisha na matokeo yake
Sayansi ya kutumbisha
Sayansi ya ‘Clong’
Tamaa ya kutumbisha
Ajabu katika uzalishaji
Uzalishaji mpya
Tama ya kutumbisha
(yoyote 1 x 2)

b) Njaa
-Upungufu wa ardhi
-Kupigania mashamba (zote mbili (2x1).

c) Wangali wanafanyiwa utafiti
Hawajui ni madhara gani yanayoweza kuletwe nao/kivao
Hawana uhakika kama wanaweza kuishi nje ya maabara
Sheria haiwaruhusu wanasayansi kuwatoa nje “Yoyote (1x3=3)

d) Jinsi binadamu anavyoendelea kufanya utafiti ili ajiondolee unyama ndivyo anavyojijuta katka maafa au utafiti ukikithiri utaleta maafa.
‘Akijieleza sawasawa (alama 2)
Aliyeshughulikia upande mmoja (alama 1)

e)
- Aliyetumbishwa aweza kuwa mweledi zaidi ya binadamu wa kawaida na kuwatatiza
- Aliyetumbishwa aweza kuwa na uwezo mdogo wa kiakili na hivyo kuwa mzigo kwa wale wa kawaida
- Ni kuharibu msingi wa jamii
- Aliyetumbishwa si binadamu halisi
- NI kuharibu taasisi za maisha-Utamaduni, itikadi, ndoa, lugha na kadhalika
- Kutakuwa na maumbile sawa ya watu au kutatokea ukosefu wa maumbile tofauti. (zozote 2x2=4)

f) Matumizi mabaya ya ujuzi ule
Mweledi atatumbisha watu wasio wa kawaida
Mweledi aweza kuangamiza ulimwengu huu na kuutawala ulimwengu mpya wote
Kitakuwa na msongamano wa watu duniani
Ukosefu wa huduma muhimu za jamii
(Yoyote (1x4=4)

g) Watoto hao wanaweza kuwa weledi aidi

Wanaweza kuwa na uwezo mdogo kiakili
Wenti wao watakuwa mayatima
Watarithi kasoro za mwili au magonjwa yasiyo na tiba au yanayo ambukiza na Kuangamiza binadamu wa kawaida.

Kuwepo kwa uhuru wa kutumbisha mayai ya wafu' (Zozote 2x2=4')

Makosa
Sarufi- Hadi ½ ya maki katika kila swali (mak alizopata) kwenywe sufuri usitoe
Hijai- Ondoka kila mahali hata kwenye sufuri. Mwisho, ondoa jumla ya makosa sita yaani. (alama 3)

SWALI LA PILI
Ufupisho

a) Kiswahili kinasemwa na watu wengi ulimwenguni
Kinafumika kwa minajili ya matangazo ya habari katika idhaa nying na mashirika ya habari ulimwenguni.
Kinafunzwa katika vyuo mbalimbali ulimwenguni au kama lugha ya kigeni
(3x2=6)

b) Kilianza kuzungumzwa na wangozi
Wangozi waliishi shungwaya (kati ya Somalia na Kenya)
Lugha ya wangozi siku hizo, ambayo ndiyo mzazi wa Kiswahili, iliitwa Kiongozi.

c) Wageni waliotoka Mashariki ya kati walikaribishwa na Wangozi
Wageni waliingiliana na wengyji kwa kila njia/hali
Wangozi wakaitwa waswahili na wageni
Wangozi walielimika kwa njia/hali
Wangozi wakaitwa waswahili na wageni
Wangozi walielimika kwa njia/hali mbalimbali
Lugha yao ilipanuka ilipochukua msamiati wa kigeni
Lugha yao ikaitwa Kiswahili wala si Kiongozi
Kiswahili kilishukiwa kuwa lugha ya kigeni
Lugha ya kiafrika asilia hata hivyo/kitovu chake ni Kenya na Somalia
(8x1=8)

KUTUZA
Ziada=Idadi ya juu zaidi huangaliiwa
Ya kwanza 10= alama 1
Matano zaidi= alama ½

Sarufi = makosa 10 yaani alam
Hijai = Makosa 6 yaani alama 3

SWALI LA TATU
Nyekundu-vitahiniwa

MATUMIZI YA LUGHA

a) Nilipomwendea. Aliniangalia kisha akaniambaia, 'Siamini kuwa ni wewe uliyeandika barua hii' (½ x6=3)

b)

Watu	**wane**	**Walipeperushwa**
Jina	Kivumishi	Kitenzi
Juu kwa juu	na upeopo	mkali
Kielezi	Jina	Kivumishi

- Chukua kimojawapo cha majina hayo mawili na vivumishi hivyo viwili.

Kila kisehemu=alama (1x4=4)

c) Pekee: Dhahabu
Almasi

d) i) Na
ii) Mpaka au hata

e) i) Mhasibu: uwekaji hesabu y apes/naye hesabu na kuweka hesabu hiyo
ii) Mhazili: Mpiga taipu, anayeshughulikia maandishi ofisini/sekretari/karani.

f) Kiulizo-Pi
i) Wapi/Wepi
ii) Yupi

g) Kifaru hana manyonyo ilhali nyati anayo
Kifaru ana masikio madogo kuliko ya nyati
Kifaru ana pembe moja na nyati mbili
Kifaru ana pembe mbili, moja ndefu kuliko nyingine ilhali zile za nyati ni mbili ziliztoshana urefu.
Pembe za kifaru zinapatikana usoni karibu na pua lakini za nyati ziko kishawani
Kifaru ana mkia mfupi kuliko wa nyati
Kifaru ana miguu mifupi iliyo na matende lakini ya nyati ni mirefu na ina kwato
Ngozi ni ngumu (Ya kifaru) ilhari ya nyati ni laini
Kifaru ana kichwa kirefu chembamba lakini nyati an kifupi kinene.
Pembe za kifaru zimenyooka ilhali za nyati zimejikunja
Kifaru ni mkubwa kuliko nyati
Kifaru ni mfupi na mpana ilhali nyati ni mrefu na mwembamba.

H **YUYU HUYU**

i) Kuchokoa chokoa maneno
- Kudadisidadisi
- Peleleza
- Tafuta undani wa jambo
- Chunguza chunguza
- Udaku

- Dakuadakua

ii) Kumeza shubiri
- Kuvumilia machungu
- Kufa kikondoo
- Meza mumtitu

Aliyetaja au kutumia maana apewe alama 1

j) Mwamafunzi afanikiwanye maishani ni ule asomaye kwa bidii na pia atiiye/awatiiye wali wale. (alama 2)

Sehemu 3 = alama 2
2 = alama $1^1/_2$
1 = ½ alama

MWONGOZO WA SUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1999
SWALI LA KWANZA

UFAHAMU

(a) Mahali pa mwanamke ni jikoni (1 x 2)
Kazi yake ni kuitumikia jamii

(b) Anafanyishwa kazi nyingi (alama 2)

(c) Afanyayo mwanamume mwanamke pia hulifanya (alama 2)

(d) Ndoa

Kiasili	Kisasa
Ndoa ya lazima	Ndoa si lazima
Alilazimika kumzalia mume watoto	Anazaa watoto kwa hiari
Alitumishwa	Ana uhuru wa kufanya atakalo
Alifanya kazi ya jikoni	Si lazima aende jikoni
Aliamuliwa kwa kila jambo	Anajiamulia mwenyewe
Alimtegemea mume	Anajitegemea/hujikimu
Alinyamaza alipoteswa	Hujitetea akiteswa/ hupigania haki

ELIMU

Hakuenda shuleni	Anaenda shuleni	
Alikuwa na Elimu ya kiasili	Hana Elimu ya kiasili	(1 x 2 = 2)

(e) Hapendezwi naye. Ni mkaidi, mshindani, mzushi (2)

(f) Mahali pake ni jikoni
Akiteswa alipaswa kunyamaza/ kufyata ulimi
Lazima aolewe amzalie mume watoto
Hapaswi kupelekwa shuleni
Anapaswa kufanyiwa uamuzi
Hapaswi kujitetea
Anakazi maalum (1 x 4 = 4)

(g)

(i)	Akafyata ulimi – akanyamaza	
(ii)	Ukatani – umaskini	
(iii)	Taasubi za kiume	fikra/ wazo la kibaguzi/ uchoyo Mwanamme kuona bora kuliko mke
(iv)	Aushi	Maisha/ kudumu/ milele/ daima/ alfulela (1 x 4 = 4)

SWALI LA PILI

MUHTASARI

(a) Hoja
Alikuwa na mazoea ya kupitia pale pale
Alikuwa amelala pale pale bila kutingishika
Alikuwa katika hali hiyo kwa miaka mingi
Alishangaa tena

Alimwona akijipinda kwa mbali akadhani macho yanamhadaa
Alipohakikisha macho yanamdanganya, akaamua kwenda zake
Lakini kutazama nyuma alishtuka kumwona mtu yule akigeuka, akifunua macho na kuketi
Alizungumza lugha iliyofanana na Kiswahili

(kila hoja 1 ½ x 8 = alama 12)

(a) Hoja

Mtu huyu alidai kuwa amelala pale kwa siku moja/ muda mfupi
Kiumbe huyu alikuwa amevaklia ngozi iliyochakaa kwa mpito wa wakati
Alimkumbusha kwamba alikuwa amelala pale kwa miaka mingi
Kiumbe yule alimkagua na akasema (amevaa kizungu) alikuwa tofauti na vijana aliowazoea
Aligundua kuwa alikuwa amelala pale kwa karne nzima

Kila wazo alama	1 x 5 = 5
Utiririko alama	3
Alama	8

B

(a) (i) Debe shinda haliachi kutika
Kelele za mwenye nyumba hazimgusi mpangaji
Maji ya moto hayachomi nyumba
Kelele za Chura hazimzuii ng'ombe kunywa maji
Vishindo vya mashua havishtui bahari
Manen makali hayavunji usingizi
Nastahamili maovu maneno hayana kovu

(ii) Hajali utamaduni/ hana kizuizi/ aibu/ desturi cha haramu hana mpaka
Kiguu na njia/ hatulii/ anatembea tembea

(b) Tega Weka kifaa kifyatuke
Jaribu kunasa
Kufumba
Kuwa tayari kusikiza
Fanya ujanja
Hepa kazi

Tenga Weka kando
Aina ya samaki
Susus la mzingo

(c) Rudi rejea, adhibu, onyo, rekebisha tabia, tia adabu
Nguo kwa fupi, kulipa deni

Fundi Elimisha mdudu kama kiroboto (tekenya), mbuu, bomwe, juvya, elevusha, lea/ tunza

(d) Makarazi

(e) $\frac{1}{2} + \frac{1}{6} = \frac{2}{3}$

(f) Mboni

Kiko/ Kiwiko/ kitimbili/ kifundo/ kiwimbi/ kisuguu/ kivi

(g) (i) Mjomba
(ii) Nafaka – mawele, mchele, mahindi

SWALI LA TATU

A. MATUMIZI YA LUGHA

(a) Umeziona kalamu nyekundu zilizopotea

(b) Nemekuondolea tatizo lako yafaa unishukuru

(c) (i) Makumbushano, makumbusho, kumbusho (ma), kumbkizi, ukimbukaji….ku…
Mshoneleaji, ushonoleaji, wasonaji shoni
(ii) Mcheko, mcheshi, uchekaji, kicheko, kichekesho (vi)
Vicheko, macheko, mchekeshaji ….. kucheka…… (1 x 6 = 6)

(d) (i) kujikosifika (1)
(ii) Ipandwayo/ inayopandwa (1)

(e) Yamezidi (1)
Hazitoshi (1)

(f) "Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi?" Bashiri alimuuliza sijaona au
Sijaona, Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi? Bashiri alimuuliza
Sijaona
Au
Bashiri alimwuliza Sijaona, "Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi? (½ x 6 = 3)

(g) Fahamu, elewa, tambua, maizi (1)
Gimba/ nyota itiayo mwanga/ mwangaza mkubwa (1)
Au Kwetu (nafsi)
Mahali (umilikaji) (1)

(h)

u	ny	mf	uzi-nyuzi	uta-nyuta	
u	k	mf	ukuta – kuta	ukope- kope	
u	m	mf	ugonjwa – magonjwa		
u	f	mf	ufagio- fagio		
u	mb	mf	ubao – mbao		
u	nd	mf	ulimi- ndimi		
umoja		mf	waraka- nyakara / wayo- nyayo		(1x 5)

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA
2000
SWALI LA KWANZA

MUHTASARI

1. (a)

Mashambani	**Mjini**
- Hutegemea kilimo	hutegemea viwanda
- Wanawake hawajui haki zao/ hawazipigani	wanawake wanajua haki zao
- Hawana maendeleo/ waishi kama babau zao	waishi kisasa
- Hawapendi mabadiliko	
- Hawana tenologia	

(b) Uhusiano
Mungu ndiye mwenye uwezo mkubwa/ ndiye aliyeviumba viumbe
Viumbe ni wategemezi/ hafifu/ hawana uwezo/ wanyonge

Hisia
- Viumbe humtegemea Mungu kiasi kuwa bila yeye wataangamia
- Hisia ya huruma

(c) Wanawake na watoto hawana haki/ ni watumwa

(d)

Tarakilishi	-	Kuwasiliana
Mangala		Kuona viumbe vidogo
Nangala		kuona sayari ya thurea zilizoko mbali
Runinga		kusikiliza na kuona
Simu		Kuwasiliana
Ghala		Usafirishaji
Viwanda		Uandaji wa bidhaa
Majumba		makaazi/ Biashara

(e) Waweza kuwasiliana ulimwengu kote kwa kutumia teknologia ya kisasa (vifaa *vilivyo tajwa katika (d)*
Kuona nakusikia kote ulimwenguni

(f) (i) Mahali/ nafasi/ hadhi/ wajibu/ jukumu zao katika jamii
(ii) Wameendelea kielimu/ sayansi/ teknolia/ kimawasiliano. Kiufundi

2. (a) Vijana wapendano hulenga kuishi raha mustarehe
Kabla hawajaona hudhikika na kidhikishana kwa kutaka kuaminiana
AU
Kutiliana shaka kila wanapokuwa mbalimbali
Agalabu hulaumiana
Husameheana na kuendeleza mapenzi
Hugundua ile raha ni ndoto tu
Uhalisia wa mambo ni kuvumiliana

(b) Mwanasiasa hupigana awe mjumbe

Achaguliwapo anakuta hatambuliwi kama bwana mkubwa
Huo ukubwa hutegemea mambo mengi/ mengine/ pesa, magari/ sauti katika jamii
Msomi huanza bidii udogoni
Hulenga kutabuliwa kielimu
Husoma afikie kilele/ daraja ya juu/ shadada tatu na mifano
Akiajiriwa hugundua watu hawakijali kisomo chake/ watu humwona mvivu
Anapofika kilele husahau kama ni binadamu wa kawaida
Huishi hujisikia mwiwa

3. (a) (i) Alipatiwa vitu mbili, soda na chupa kando kando
(ii) Alipatiwa vitu mbili, pamoja, soda ikiwa ndani ya chupa

(b) Jengo – mjengaji/ mjenzi- Ujengaji/ ujenzi
Pendo - Mpendaji/ mpenzi – upendo/ upendaji

(c) (i) Alfajiri – kielezi cha wakati
(ii) Sana- kielezi cha namna/ jinsi/ kiasi/ kiwango/ kadani

(d) Msemo halisi
Yohana alisema “Njiani kulikuwa kumenyesha sana ndio sababu tumechelewa”

(e) (i) Ritifaa- kuonyesha maneno/ majina ya ving’ong’o mf Ng’ombe
Kufupisha maneno mf. Takwenda – (tutakwenda)

(ii) Parandesi
Kutoa maelezo zaidi/ kufafanua
Kuonyesha maneno yaliyo ya lazima
Kuonyesha maneno yaliyo na maneno sawa
Katika tamthilia kutoa maneno ya waigizaji
Kufungulia nambari za kourodhesha

(ii)
Kukatiza usemi- kutomaliza- kigugumizi
Unukuzi wa usemi wa mtu mwingine

(iv)
Kuonyesha hisis ya moyoni/ furaha, huzuni, hasira

(f)

Silabi	Vitendo	Matumizi
La	lalisha	alimlalisha mtoto
Nywa	kunywa	alimnywesha maziwa
Fa	ficha	alijificha kichakani

(g) ile- ngeli/ jina/ kionyeshi/ Kiwakilishi/ kiashiria
Yangu – kiwakilishi

Niliyo – kiwakilishi/ wakati / nafasi/ ‘O’ rejeshi
Ina- ngeli/ wakati/ jina / kiwakilishi

(ii) Mimi- nafsi
Nina- nafsi/wakati
Kumwona - nafsi
Aliyepata – nafsi/ ‘O’ rejeshi

(h) (i) Nyuta zao/ zake ni ndefu na kubwa sana
(ii) Merikebu zitakazofika kesho zitang’oa nanga kesho kutwa

(i) (i) Kijiti ambacho kilivunjika kilimuumiza Amiza mguu
(ii) Barua ambazo zitaandikwa na baba kesho zitatumwa mwaka ujao

(j) (i) Bahasha iliyonunuliwa jana ni kubwa na nzuri
(ii) Mananasi haya yanauzwa ghali kwa sababu yameiva vizuri sana

B

(a) (i) hamali/mchkuzi/ mpagazi
(ii) Mnajimu/ majusi

(b) (i) Vita vya panzi neema ya kunguru
(ii) Kawia ufike

(c) Chakula kimemwagika chungu nzima
Fundu la vitu/ idadi
Mdudu mdogo mweusi
Kali- kinyume cha tamu
Pele- uvimbe mwilini/ chunusi

(d) (i) Bumba la – nguo / nyuki/ karatasi/ noti
(ii) Genge la – wezi/ vibarua/ wakora

(e) (i) Hatafaulu/ hatafanikiwa/ hatafua dafu/ kula mwande
(ii) Kutoboa siri/ fichua siri/ fukua siri

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA
2001
SWALI LA KWANZA
(a) (i) Mwanaume
Alikuwa na uwezo wa kuamua
Alistahili elimu ya juu
Ni mrithi
Ni kiongozi
Ni mwenye akili bora
Alidhaminiwa kuliko bora
Alidhaminiwa kuliko mwanamke
Ni mshauri

(ii) Mwanamke
Hatoi kupata elimu ya juu
Hastahili kurithi mali/ ufalme
Si kiongozi
Wa kuolewa
Ni chombo cha kutamanika
Ana akili dhaifu/ ana akili duni

(b) (i) Kwa nini mfalme aliwauliza wakwasi kwanza tafsiri ya kitendawili (alama 2)
Waliaminika au walidhaminiwa kuwa wenye ujuzi na maarifa
Waliheshimiwa/ Nasaba bora/ Ukoo mzuri
Walikuwa washauri wakuu wa mfalme
Alitarajia mmoja wao amuoe bintiye hoja yeyote iliyokamilika

(ii) Kwa nini Mfalme alishangaza na jawabu la binti yake (alama 2)
Mfalme alitarajia thamani ya tiba iwe kubwa
Kishaufu ni kitu duni

(c) "Akili ni nywele, kila mtu ana zake." Dhihirisha jinsi methali hii inavyobainika katika hadithi hii (alama 4)
1. Mwanakishwira alikuwa na akili bora kuliko mfalme/ wakwasi
2. Mchungaji alikuwa na akili nyingi kuliko mfalme
3. Mwanakishwira na mchungaji walikuwa na akili nyingi kuliko wakuasi na Mfalme

Lazima pande zote mbili zilinganishwe wenye maarifa na wasio maarifa kila upande.

(d) Ni nini maoni yako kuhusu mwanaume aliyemwona mwanakishwira na kwa nini alikubali kuolewa na huyo. (alama 3)
1. Mwanaume hana taasubi ya kiume
2. Mchungaji ana akili sawa na Mwanakishwira
3. Mchungaji ndiye alitoa tiba ya ugonjwa wake
4. Mmoja alifumba fumbo (mwanakishwira) na mwingine akafumbua (mchungaji)

Hoja yoyoye moja

(e) (i) Licha ya kuwa/ bali na/ zaidi ya kuwa/ juu ya hayo/ vile vile/ pia/ isitoshe/aidha/ kuongeza

(ii) Akilalamika/ alifura/ alihuzunika/ akisononeka/ akiwa na uchungu aliopita kiazi
(iii) Uzuri usio fifani/ wa ajabu/ mwingi sana
(iv) Akamshauri/ akampa mawaidha/ akamwasihi/ akamwangazia/ akamwambia/ akamwarifu

SWALI LA PILI

2 (a) (i) Alikuwa amewashinda wareno mahasimu wake na kwa hivyo wangendi kumwadhibu vikali
(ii) Ili Wareno wakija wakija wasikute chochote cha kuwavutia macho na watukomee kabisa
(iii) Hakutaka yaliyowapata wafaza yampate yeye na watu wake.
(3 x 2 = alama 6)

(b) (i) Faza alipoasi utawala wa Kireno aliangamizwa kinyama/ faza ilipoasi utawala wa Kireno Wareno waliangamiza chochote chenye uhai
(ii) Kila mreno hata kasisi aliunga mkono tokeo hili/ hakuna mreno hata mmoja aliyekilaani kitendo hiki.
(iii) Mfalme Yusuf baada ya kuwashinda Wareno aliwaamuru watu wake wahame aungamize mji ili wareno warudipo wasipate chochote cha kuwavutia.
(iv) Aliamua kuwashambulia Wareno katika vyao vyote katika mwambao mzima wa mashariki ya Afrika.
(v) Alienda Uarabuni kutafuta silaha
(vi) Alianza kuwashambulia Wareno kuko huko uarabuni kisha akaendelea kuwashambulia katika mwambao wa Afrika mashariki na kokote walikokuwa.
(6 x 2 = alama 12)

SWALI LA TATU

3. (a) (i) Yule ndiye mkwasi aliyenusurika
(ii) Yule ndiye mkwasi ambaye alinusurika

(b) Andika umoja wa sentensi hizi
(i) Kwato za wanyama hutufaidi
Ukwato wa mnyama hunifadi (alama 1)
(ii) Mnataka vyeti vya kuwasaidia
Unataka cheti cha kukusaidia / kumsaidia (alama 1)

(c) Andika ukubwa wa:
(i) Mwizi aliiba kikapu na ng'ombe
Jizi liliiba kapu na ng'ombe/ jizi liliiba jikapu na jing'ombe (alama 2)

(d) Tunga sentensi sahihi ukidhihirisha wingi wa majina yafuatayo
(i) Ukanda
(a) Uzi au mshipi/ eneo ama sehemu Fulani/ wingi wake ni kanda (alama 1)
(ii) Uzee
Hauna wingi wa uzee tu

(e) Sahihisha sentensi zifuatazo bila kugeuza maana

(i) Kikombe chenyewe kimevunjika ni kipya
(a) Kikombe kilochovunjika ni kipya/ kikombe chenye kuvunjika ni kipya/ kikombe
Kipya kemevunjika / kikombe kipya ndicho kilichovunjika (alama 1)
(ii) Nimepeana kitabu kwa mwalimu mkuu
(a) Nimempa mwalimu mkuu kitabu/ Nimempatia kitabu mwalimu mkuu (alama 1)

(f) Tunaweza kusema katika chumba au
(i) Chumbani
(ii) Ndani ya chumba

(g) Andika sentensi zifuatazo katika hali ya kutendewa
(i) Yule Ng'ombe alizaa ndama mkybwa jana (alama 2)
(a) Ndama mkubwa alizaliwa/ alizaliwa na ng'ombe yule jana
(ii) Mavu hawa wamemsumbua Nyatogo kwa muda mrefu
(b) Nyatogo amesumbuliwa na mavu hawa kwa muda mrefu (alama 2)

(h) Kwa kurejelea ngeli za mahali. Andika sentensi tatu ukionyesha matumizi ya kila moja (alama 3)
Hapo ndipo alipozaliwa (PO)
Huko ndiko alikozaliwa (KO)
Humo ndimo alimozaliwa (MO)

(i) Andika sentensi za mseto kutokana na mbili fupi ulizopewa
(i) Mwanafunzi amesoma- kwa bidii. Mwanafunzi anataka kupita mtihani (alama 1)
(a) Mwanafunzi anasoma kwa bidii ili apite mtihane. Pia kusudi / kwa kuwa anataka/ kwa vile anataka/ ndiposa/ ndipo/ maadama/ mathali n.k (alama 1)
(ii) Leo nimerudi nyumbani. Sipendi kuishi hapa
(a) Leo nimerudi nyumbabi ingawa sipendelei kuishi hapa. Pia ijapo/ ilipokuwa/ hata kama/ ingawaje/ ijapokuwa/ lakini n.k (alama 2)

(j) Geuza sentensi hizi kutoka msemo wa taarifa hadi msemo halisi
(i) Mama alisema nichukue nafaka yetu nikauze sokoni (alama 2)
(a) Mama alisema " chukua nafaka yetu ukauze sokoni"
(b) "Chukua nafaka yetu ukauze sokoni" mama akasema

(ii) Mwalimu aliomba aletewe vitabu vyake kutoka darasani (alama 2)
(a) "Nileteeni vitabu vyangu kutoka darasani". Mwalimu aliomba

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA
2002

SWALA LA KWANZA

1. (a) Kutokana na busara yake/ urazini/ hekima/ uwezo wake/ maarifa yake ya kuweza kuyatawala mazingira. Binadamu anasababisha hasara/ anahatarisha maisha ya viumbe vyote/ anaharibu mazingira akisingizia maendeleo
(Akiegemea upande wa maarifa akose kutaja matendo ya uharibifu mpe alama 2)
Akiegemea pande zote mbili mpe alama 4)

(b) Binadamu hujaribu kujiimarisha kimaisha kwa kukata miti kutegemea bidhaa viwandani na hivyo kusababisha ukosefu wa mvua, kuwepo kwa jangwa, ukataji wa miti uchafuzi wa maji, uchafuzi wa hewa, maji yakitiririka kwa mito yanaleta madhara mbalimbali. (alama 4)

(c) Itaangamiza maisha ya viumbe vyote
Miale ya jua yenye smu itatufikia moja kwa moja na kutowesha uhai wa viumbe vyote.
Miale ya jua itaangamiza/ itatowesha uhai/ kusababisha maafa/ kuhatarisha uhai.
(Wazo la kutoa uhai lijitokeze) (alama 2)

(d) Kusababisha ukosefu wa mvua/ uhaba wa mvua
Maafa yameimei au viumbe pamoja ya maradhi
Uhai utotoweka duniani
Kuwadhuru viumbe wa majini
Madhara kwa mimea na binadamu kupitia kwa ulaji wa vyakula
Kiangazi/ kukauka kwa mimea na visima vya maji
Uharibifu wa utandu

(e) Sisi wenyewe kuchukua jukumu la kusafisha mazingira yetu
Kuwafunza watoto kuhifadhi mazingira yao ni kuyaweka safi
Kutahadharisha umma wa ulimwengu dhidi ya uharibifu wa mazingira na mali asili
Kuzuia hewa yenye sumu kutoka viwandani na kuzuia kusambaa kwa gesi
Kusafisha maji yaendayo mitoni
Kujenga viwanda mbali na makao ya wanadamu

(a) Mtoto hufuata maagizo (tabia na mwenendo) wa mamaye/ mtoto hufuata tabia ya mamaye.

(b) (i) Kusana- kutengeneza/ kuvumba kuanda/ kubuni/ kuzua
(ii) Mchapuko- kuongezeka kwa kasi/ kwa haraka/ kuibuka kwa kasi upesi

"Tafadhali niletee vitabu vyangu kutoka darasani" mwalimu aliomba

(k) Eleza maana mbili tofauti za sentensi hii
(i) Wenzake wamelipwa pesa zao, yeye bado amelala
1. Pesa zao wenyewe pamoja na zake
2. Pesa zao wenyewe bila zake

3. Pesa zao na wengine na waliohusika hawana/ angala usingizini/ hana habari/ aegemee upande wa pesa au upande wa kulala

(a) Eleza katika sentensi maana ya misemo ifuatayo

(i) Uso wa chuma **(alama 1)**

Sentensi ionyeshe uso usionyeshe hisia zozote

(ii) Kuramba kisogo

Sentensi yaonyesha kusengenya kwa kutumia ishara

(b) Andika visawa (maneno yenye maana sawa) vya maneno haya:

(i) Sarafu/ gwewazi/ fulusi/ darahima/ hela/ pesa (alama 1)

(ii) Keleji. Dhihaki/ stihizai/ dharau/ bero/ kebali/ dunisha (alama 1)

(iii) Daktari. Tabibu/ mganga/ mzamifu/ msoni/ mhazigi/ tweza/ ihadi/ kinaya/ kishindo (alama 1)

(c) Kwa kila jozi ya maneno uliyopewa tunga sentensi mbili kutofautisha maana:

(i) Ini- kiungo cha mwilini
Hini – nyanyasa, hiani kinyuma, ona n.k (alama 2)

(ii) Tairi- mpira wa nje wa gurudumu
Tahiri – tia tohara

(d) Andika kinyume cha

(i) Shairi. Shwari/ heri/ sudi/ utulivu/ wema/ neema/ baraka (alama 1)

(ii) Oa- taliki/ acha/ tenga

(e) (i) Anayefundisha mwari mambo ya nyumbani huitwa
Kunguri

(ii) Samaki anayejirusha kutoka majini huitwa (alama 1)
Mkizi.

SWALI LA PILI

2. (A) MATAYARISHO)

Katika vipindi mbalimbali vya historia kumeibuka magonjwa mengi hatari. Magonjwa haya yalitafutiwa tiba baada ya kuwaua watu wengi. Kuna ugonjwa mpya duniani uitwao ukimwi.

Ukimwi umeawaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni na unazidi kuenea kwa kasi. Umewadhiri sana walio kati ya umri wa miaka 15 hadi 49. Hili ndilo kundi linaloweza kutunza jamii. Kutikana na kuwaua watu wengi nchini Kenya maradhi haya sasa ni janga la kitaifa. Nchini Kenya Ukimwi uligunduliwa mwaka wa 1984 na kutokea hapo umewaua watu wengi sana.

(i) Vipindi mbalimbali vya historia vimeshuhudia kuibuka kwa magonjwa ya ajabu/ tauni, kifua kikuu, homa ya matumbo n.k

(ii) Magonjwa haya yamewahangaisha watu na kuzishughulisha bongo za wanasayansi na madaktari katika kutafuta tiba.

(iii) Magonjwa haya yaliwaua maelfu ya watu na kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu/ yaliwaua watu wengi.

(vi) Magonjwa hayo yaliweza kuchunguzwa na kutafutiwa tiba (kabla ya kumaliza kizazi cha binadamu/ akamilishe hadi mwisho)

(v) Ulimwengu wa sasa unashuhudia janga lingine la maradhi sugu ya ukimwi

(vi) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi. Umewaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni.

(vii) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi ulimwenguni (lazima wazo la kasi litokee)

(viii) Wengi wa walioambukizwa ni kati ya miaka 15 – 49.
(ix) Kundi hili lina nguvu/ linatunza jamii/ wanaosalia ni watoto wa wakongwe wanaoachwa.
(x) Ukimwi uligunduliwa Kenya mwaka wa 1984 (lazima ataje Kenya)
(xi) Watu zaidi ya 500 hufa kila siku
(xii) Ukimwi sasa ni janga la kitaifa

(B) MATAYARISHO
Hospitali, zahanati, makundi ya kujitolea na mashirika mbalimbali huwahudumia wagonjwa. Huwapa tiba ya kisaikologia na huwapa ushauri hima wa kuishi ili wasikate tamaa. Historia inatupa matumaini mema kuwa siku moja tiba itapatikana. Tujikinge tukiwa na subira kwani subira huvuta heri.

(i) Mashirika na makundi ya kujitolea kuwahudumia wagonjwa
(ii) Makundi hutoa tiba ya kisaikologia na kuwapa ushauri na hima ya kuishi badala ya kukata tama
(iii) Wengi hutibiwa nyumbani kwao
(iv) Matumaini ya tiba kutokea

SWALI LA TATU
1. MATUMIZI YA LUGHA
(a) Kianzishi cha ngeli ya KI-VI k.m kisu kimevunjika – visu vimevunjika
Kuonyesha hali ya udogo k.m mtu- kijitu. Kijitu kimepotea
Kitendo kutendeka huku kingine kikiendelea
Ki- kuonyesha masharti - ukistaajabu ya Musa utaona ya Firauni
Ki- Kuonyesha nyakati zote- nilipofika alikuwa akiandika

(b) (i) Nilisoma kitabu chake
Tulisoma vitabu vyao
(ii) Umekuwa mwadilifu kupindukia
Mmekuwa waadilifu kupindukia
(iii) Alishinda nishani ya dhahabu
Walishinda nishani za dhahabu

(c) Watu wengi wamezoea kusema, "ajali bwana!" Basi yakaisha hapo. Lakini kufanya hivyo ni sawa?

(d) (i) Mafuta haya yaachuruzika sana
(ii) Mwinuko ule ndio mwanzo wa mlima wa chungu

(e) (i) Kitabu kilichopasuka ni changu/ kitabu kile kilichopasuka ni changu/ kile kitabu kilichopasuka ni changu.
(ii) Mtoto aliyeanguka ni ndugu yangu/ Mtoto ambaye alianguka ni ndugu yangu

(f) (i) Matawi ya mti ambayo hayakukauka hayakukatwa
(ii) Matofali haya hayatumiki/ hayatumiwi kwa ujenzi wa nyumba

(g) (i) Chakula chochote kikibaki hutupiliwambali
Chakula ambacho kinabaki hutupiliwa mbali
(ii) Nyumba yoyote uingapo / unayoingia unapata watoto wawili

(h) (i) Neno Ji- ma (umoja) li- ya
(ii) Kiongozi (umoja) a-wa, m- wa, yu-u-a-wa
(iii) Mate Ji-wa (wingi) li- ya; ya-ya; ma; ji

(i) (i) Daraja hili huvukika/ linavukika/ litavukika/ lilivukika tu wakati wa Kiangazi
(ii) Kitabu hicho kinasomeka / chasomeka/ husomeka/ kitasomeka ijapokuwa sura zingine hazimo.

(j) (i) Sanduku lenye fedha limeibwa.
(ii) Sanduku lenyewe limepatikana

II (a) (i) Mbari – Ukoo/ mlango
Watu wa kitovu kimoja, jamii, ukoo n.k. Kamau ni wa mbario yetu
Mbali – kisichokuwa karibu/ masafa marefu baina ya mahali na mahali/sio sawa sawa, tofauti k.m shati hili lina rangi mbali na lile.
(ii) kaaka- ishi mahali kwa mda/ kinywani sehemu ya juu ya kinywa k.m alijiuma Kaaka yake
Gaaga – geukaggeuka katika hali ya kujilaza, tuatua, pia garagara k.m vile aigaagaa kitandani kwa maumivu.

(b) (i) Enda nguu- (kata tamaa) Kukata tamaa kabisa
Alienda mguu hata kabla ya kujaribu
(ii) Chemsha roho - Kasirisha
Kuwa mkali, kasirika. Baada ya kutusiwa alichemka roho wakapigana
(c) (i) Reja
(ii) Toa athibu, kaaya
(iii) Toa malipo ya pesa kwa ajili ya kila alicjopokea

(iv) Kufupika kwa nguo

(d) Ukistaajabu mambo madogo utafanya nini ukipata makubwa
Si uzuri wa kustajabishwa na jambo kwani kuna uwezekano wa kupatwa na makubwa
- Usishangazwe na madogo

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2003

SWALI LA KWANZA

1. (a) (i) Bainisha kwa kutoa maelezo kamili kwamba utamdaridhi ni neno la mseto (alama 3)

Neno hili limeundwa kutokana na maneno matatu ambayo ni utamaduni, tanda na ardhi. (Ni neno maana yake ni utamaduni uliotanda au kuenea ardhi nzima)

(ii) Tohoa maneno mawili kutokana na neno kutandaridhisha kisha ueleze maana za maneno hayo.

Kutanda - kuenea, kusambaa, kutapakaa

Ridhisha- Kupendeza, kutoshelewa, kufurahisha (alama 2)

(b) (i)
- Nini maana ya " hawa hawana mipaka?"
- Wana uwezo wa kuwasiliana na wenzao kote ulimwenguni
- Wanasafiri kote ulimwenguni
- Wanaweza kufanya kazi kote ulimwenguni
- Hupata habari kupitia mashirika matandaridhi

(ii)
- Kwa sababu ni mashirika matanndaridhi ya habari
- Hutangaza habari za ulimwengu au za kimataifa
- Ni njia ya kujitambulisha kama watandaridhi
- Ni njia/ nyenzo za kuendeshea maisha yao

(c) (i)
- Utandaridhi umeleta mlahaka mwema baina ya watu, makampuni makubwa makubwa ya kimataifa / uwiano bora baina ya mataifa.
- Umepigisha mbele ustaarabu wa wanadamu wote. (alama 3)

(ii)
- Umeleta maangamizi makubwa ya tamaduni ya kimsingi
- Maangamizo kwa lugha za tamaduni hizo
- Kutoroka kwa utu miongoni mwa wanadamu wote/ kuwemisha ubingi
- Umeleta zahama chungu (maangamizi) kuenea kwa ukimwi

(alama 3)

(d) Chungu nzima

(e) (i) amara- shughuli/ mambo/ nyenzo. Nguzo/ mbinu

(ii) Mlahaka – uhusiano, ushirikiano, uelewano, uwiano

(iii) Wakereketwa – watetezi/ wahadidhina/ wafusi sugu/ wenye imani kali

(alama 3)

SWALI LA PILI

2. (a) (i) Mtoto hudhani/ hufikiri ulimwenguni umejaa raha na hauna huzuni/ hudhani ulimwengu ni kipande kitamu cha keki/ hakuna mates/ maisha ni ahadi njema bila huzuni.

(ii) Mtoto huyu ni yule ambaye hajajua kubainisha mambo

(iii) Anavyoendelea kukua akafahamishwa/ anabainisha na mengi yaletayo huzuni

(iv) Ingawa watoto hupendwa kwao, wanapokuwa watundu huadhibiwa nao huhuzunika

(v) Shuleni wanapozembea kazi wanaadhibiwa na pili huwahuzunisha

(vi) Hivyo basi huzuni ni ya pili katika maisha ya binadamu, sio ya kwanza ukiwa raha.
(vii) Kila mtu duniani huzongwa na huzuni/ huhuzinika
(viii) Raha humjia mwanadamu kwa nadra ilhali huzuni humvamia wakati wowote.
(ix) Wapo watu wengi wasiowahi kuonja raha maishani mwao (alama 10) (kila jambo limalizikie katika huzuni)

(b)
- Mtoto anapofiwa na wazazi/ wazazi kuaga dunia
- Mtoto anayetupwa na mamake kijana
- Anayelelewa na mama wa kambo mwovu
- Mtoto ambaye babake ni mlevi

Ma	-	10
B	-	6
Ut	-	4
		10

SWALI LA TATU

A a) i) yuyu huyu/.huyu huyu
Huyu huyu/yuyu huyu
ii) Vivi hivi/vivyo hivyo/hivyo vivyo/vile vile/hivi hivi (alama 2)

b) i) Huku kuimba kwako kuzuri kutampendeza mgeni (alama 1)
ii) Huu mche ni mzuri sana utanifaa (alama 2)

c) i) Chakula hiki hakina mchuzi wala chumvi (alama 1)
ii) Romeo aliamka, akatazama saa yake kisha/halfu akala kiamsha kinywa (alama 2)

d) i) Panya wote wanaotusumbua hapa nyumbani wameletewa paka ili awauwe wote
ii) Katika bwawa la maji pamepatikana/mmepatikana mbwa ambaye aliripotiwa kuwa ameibwa.

e) “Umeweza kuubeba mzigo huu peke yako!” Tajiri akashangaa
“lo!Umeweza kuubeba mzigo huu peke yako?” tajiri akashangaa
(alama 2)

f) i) Yoyote (alama 1)
ii) Mwenyewe (alama 1)

g) Fuata
Faa
Haribu, haribiwa (alama 3)

h) i) Usingemuuliza vizuri asingekujibu bila wasiwasi (alama 1)
ii) Shangazi alichomoa upanga kwenye ala (alama 2)

I) i) Mtoto alinunua samaki kwa niaba ya mzazi
ii) Samaki pamoja na motto wake (wa samaki) walinunuliwa
Mtoto alinunua kwa ajili ya mzazi (ili amletee mzazi)
Mtu Fulani alinunuliwa samaki na motto wa mtu mwingine
Mtoto alinunuliwa kutoka kwa mzazi wake (alama 4)

J) i) Bado kuna uwezakano/wakati uliopo
ii) Hakuna uwezakano/wakati uliopita (alama 2)

B. a) i) Ardhi na mbingu/mbingu na ardhi (alama 2)
ii) Kigongo

b) i) di di di
raru raru (alama 2)

c) Muujiza/ ibura/ ajabu/ kioja/ shani/ jambo lisilo la kawaida
hafifu/isiyo na thamani kubwa/dhaifu/unyonge

d) i) buibui/bui
ii) nge/kisuse/sisuza

e) Dau la mnyonge haliendi joshi
- kuku wa mkata hatagi na akitaga haangui na akiangua halei na akilea huchukuliwa na mwewe.
- Mtaka hendi mkele na angeenda mkele apakie jahazi mtele tele huruma na upele

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2004

SWALI LA KWANZA

1. a) Kutomchapa/kubembeleza/kumdekeza motto anapokosea/anakiuka uadilifu unamharibu/unamzorotesha tabia zake/Unamfanya mtundu
Akitumia Methali (1 ½)
Sehemu mbili maki 3. akishughulika nusu ya jumla ya (alama ni (1 ½)

b) Mtazamo wa zamani ambapo ulichukuliwa kuwa watoto na hata wanawake hawana akili lakini ukweli ni kwamba watu wana akili sawa/wote wan akili sawa/wote wanafanana/wanaume na wanawake. Ni utata unaoletwa na misimamo miwili tofauti usasa na ukale. Lazima agusie usasa na ukale
(3x1 hakuna nusu)

c) Kama ambavyo mmea hudhoofa usipotuuzwa ndivyo ambavyo motto huzorota kitabia asipopewa malezi mazuri atazorota kitabia. Upande moja ni (alama 2) Mtoto asipopewa malezi mazuri atazorota kitambia (alama 2) Akisema ni kweli au ni sawa/ ni hivyo ni (alama 2)

d) Wanaume kuwadharau watoto na wanawake kwamba wana akili pungufu ni makosa (alama 4)
Akinusisha wanawake, watoto na taarifa (alama 4)
Si lazima ataje wanaume. (alama 4)
Binadamu yoyote huzaliwa na akili zake; hivyo basi si haki kudharualiana kwa misingi ya kiakili (alama 2)
Binadamu yoyote huzaliwa na akili zake (alama 1)

f) i) Kushindilia/ kulifanya lieleweke kulishukumiza/kulilazimisha
ii) Kujiaminisha /kujidai/kujiepusha
Kujifanya/kujigangaza/ kukwepa/ kujiberegeza/ kujibambanya/ kujitia/ kujipambaniza.

SWALI LA PILI

a) i) Maendelo ya taifa hutegemea bidii/kujitolea kwa wananchi kazini (ii) mazalendo hupata motisha apatapo aliyatamani (iii) Taaluma yoyote huchukua muda kutengenea kumakinika katika taluma Fulani. Huchukua muda kutengenea (iv) Mnazili lazima ahitimu darasani/mhazini ahitimu katika masomo rasmi ya darasa (v) anatakiwa afanye mazoezi kila mara ili asisahau (vii) wengi huona kuwa hawatapata kazi nzuri/ ya msharara mzuri. Wengi hulinganisha wenzao wenye viwango tofauti au mishara tofauti/ ni rahisi kupata kazi zenye ujira wa kuvutia (viii) anayefanikiwa ni lazima/ni sharti yapaswa ajikakamue kazini. Hoja 8x1= (alama 8)

a) - 08
b) - 09 = 20
Mtiririko -03
Makosa ya sarufi jumla 10 x ½ =05

Hijai 06 x ½ =03
Ziada: maneno 10 zaidi alama tano zaidi ½

b) masharikі makubwa yanajiweza kiuchumi kuliko madogo. (2) Mashirika madogo hulipa mishahara duni isiyotegemewa (3) wafanyikazi hawawezi kutilia maanani kazi yao (4) Baadhi ya wakurigemzo jwabanizi na kuwapunja wafani kazi wao au/ ulipaji wa mishahara hutegemea utu wa mkurugenzi au/Masharika mengine hayana ustaratibu maalum ya kulipa mishahara (5) kuna haja ya kuwa na chama cha kupigania haki za wafanyi kazi. (6) Waliazili vingine ni wahitaji na hukubali chochote wanachopewa (7) wanao ajiriwa katika kampuni za kimaataifa mashirika makubwa hulipwa mishahara mikubwa (8) Wahazili lazima wapate tajuiba/ uzoefu na wawe wavumililivu (9) wakurugenzi wasio na subira huwafokea na /au hufutwa au kuwafuta kazi/wahazili wasio makinika hufokewa na au hufutwa kazi

Hoja 9x0=9 lazima ataje subira apate ½

SWALI LA TATU

1 a) i) Kigoma/kijigoma/vigoma/vijigoma (alama 1)
ii) Goma/Jigoma/magoma/majigoma (alama 1)

b) i) 1) Kueleza zaidi/kifafanuzi. 2) kupumzika kwa muda mrefu.
3) kiunganishi/badala ya kiunganishi (alama 2)

c) i) Yote: Jumla/ ujumla/nzima/bila kupunguza/bila kubaki (alama 1)
ii) Yoyote: Bila kuchegua/bila kubogwa/bila kujali/zote/kila kazi (alama 1)

d) I i) Nia/Kusudi nipe pesa nikanunue nguo (alama 1)
ii) Kitendo kufanyika-shamba imelimika (alama 1)

II 1) Ngeli ya kivi wingi 2) Kuonyesha/kuashira 3) Jinsi au namna- hivi ndivyo unavyopika 4) kuhumizi/kuthibitish- hivi ndivyo tunavyofanya

e) i) Ijapo/ijapokuwa/ingawa/hata kama/hata ikiwa
ii) Dhama mbili/mambo mawili yanayoelekea kukinza kupingana wakati huo huo

f) Msichana <u>mrembo</u> alikuja <u>upesi</u> akimkimbi<u>lia</u> dadake
kivumishi/ kielezi/ mnyambulika wa kitenzi
Kimbilia (½) akikimbilia (1/2) /lia /jinsi ya kufanya/ (alama 1)
Kupiga mstari tu alama kamili

g) Mama aliwaambia watoto wake " mtakaporudi nyumbani muoge, mle halafu muanze kusoma moja kwa moja badala ya kuharibu wakati wenu kwa kutazama vipindi vya runinga. Aliendelea kuwakumbusha wanaofanya maonyesho kwenye runinga tayari wamefuzu shuleni na wameajiriwa kazi. (Ijisehemu 14 anaweaz kuanzia mtakaporudi muoge, mle…..

h) i) Mahali: ndani ya. Mvunguni mwa/kando ya/chini ya/ ukumbini mwa/ mkabala mwa/ pembeni mwa/ukingoni mwa/nyuma ya/mpaka karibu na/ hadi/mpaka/kwa pembezoni mwa.

ii) Kiwango: Mpaka/hadi/kadiri ya /kati ya/zaidi ya chini ya/ juu ya/ kwa/ hata

i) i) Kucheza kwake kwa bidii kuliwafurahisha wengi waliohudhuria tamsasha hizo

ii) Chakula kililiwa na kila mtu akatosheka na kufanya karamu hiyo kufana

j) i) Kupa/peka peana/pana/kupana

ii) La Kula/ia/ika/lisha/liana/muyambuliko yoyote

k) i) Mtukufu: Tukua/tukuka/tukuzana/tukuzwa

ii) Cbhumbia/Chumbiana/Chumbiwa/Anyambue

II) a) Mambo yakiwa hatari/makali/yakudhuru yatafutiwe mbinu mwafaka ya kutatua. (Apate au akose, hakuna alama)

b) i) Kuanza shughuli. Akitunga sentensi ya kudhihirisha maana atapata

ii) Kubaki na njaa/kukisa riziki

c) 1. Kuandaa/kutayarisha/kupnga chakula mezani 2. ajiri mtu kazi

Makosa ya sarufi	12 x ½ =06 (kika inapojikeza)
Hijali	06x ½ =03

KISWAHILI
KARATASI 2
OCT/NOV. 2005

1. SWALI LA KWANZA.

a)
- Kiingereza ni lugha ya kimataif
- Kiingereza ni lugha rasmi nchini
- Kiingereza ni mojawapo ya lugha zitumiwazo Nairobi
- Ni athari ya waingereza walioitawala nchi hii

(Yoyote 1=alama 2)

b) i)
- Idadi ya watu ni kubwa/watu ni wengi
- Watu huvalia nadhifu/wanawake ni warembo/wanawake huvaa suraali ndefu /wanawake hutengeza nywele zao/wanawake hupaka rangi kucha zao na midomo yao
  Watu huzungumza Kiswahili na Kiingereza karibu kila wakati.
  Wanawake wengi hendesha magari yao wenyewe
- Majumba mengine yana maumbo ya kipekee
- Barabara ni nyingi na pana
- Kuna magari mengi ya kila aina
- Wanaume husema Kiswahili na Kiingereza kupitia puani
- Wanaume hutembea kwa maringo wakining'iniza funguo za magari mikononi
- Watoto wa shule husema Kiswahili, Kiingereza na sheng'
- Watu wa Nairobi hutembea Kwa kasi sana bila simile

(zozote 4=1x4 alama 4)

ii)
- Watu huvalia nadhaifu
- Huzungumza Kiswahili na Kiingereza karibu kila wakati
- Wanawake wengi huendesha magari yao
- Wanaume husema Kiswahili na Kiingerexa kupitia puani
- Watu hutembea kwa kasi sana bila simile
- Watoto huzungumza Kiswahili, Kiingereza na sheng'

(zozote 4 =1x4 alama 4)

c) i)
- Ndio kwa sababu watu wa Nairobi ni wengi sana
- La. Anapiga chukukuonyesha wingi wa watu wa Nairobi

(yoyote 1=alama 2)

ii)
Ili wapendeze
- Kazi wafanyazo haziwachafui
- Wanajiweza kifedha
- Ili waafiki heshima zao. (yoyote 1=alama 3)

d)
- Limetumika nje ya muktadha/sheng si lahaja (alama 1)

e)
i) Fikira/fikra/mawazo/mtazamo (alama 1)
ii) Linalofaa/linalolingana na/linalopatana na/linaloakisi/linalostahiki/linlosadifu (alama 1)
iii) Jumba refu (alama 1)
iv) Waendelee na shughuli/kazi/plikapilka/harakati zao (alama 1)

SWALI LA PILI

- Ujambazi wa kimataifa umewasumbua walimwengu sana
- Serikali nyingi zimejitahidi kupambana na janga hili.
- Fanaka haijapatikana.
- Tatizo kubwa ni jelezi la dhana ya ujambazi wa kimataif.
- Watakaburi hawa wanaamini kuwa ujamazi ni wa watu washenzi katika nchi zisizoendelea.
- Kwao ujambazi unaofaa kukabiliwa niwa madawa ya kulevya.
- Unaosababishwa na vinyangarika kutoka ulimwengu wa tatu.
- Vinyangarika hivi ni sharti vifagiliwe ili ustaaragu udumshwe.

b)
- Wamerekani walishtuka na kumaka kuwa taifa lolote au mtu yeyote angethubutu kuwashambulia.
- Hakuna ulimwengu mzima aliyeamini kuwa makrkani ingeweza kushambuliwa
- Huzuni ilitanda ulimwenguni kote.
- Marekani ililipiza kisasi kwa kuwaunguza waliokuwemo na wasiokuwemo kwa mabomu huko Afghanistan.
- Wengi duniani walisherehekea
- Tafsiri ya shambulizi hili ilizorota.
- Wengi walidhani kuwa ulikuwa mwanzo wa vita vya wasislamu dhidi ya wakristo.
- Waislamu wote walishukiwa kimakosa kuwa ni majambazi.

Mtindo wa kutuza

Maudhui	a-	alama 8
	b-	alama 8
Utiririko	-	alama 4
Jumla		20

SWALI LA TATU

a) Yangu- kimilikishi (alama 1)
Maridai- sifa (alama 1)

b) Kulia-Kuliwa (1x2=alama 2)
Kuungia-kuungwa (1x2=alama 2)
(Zozote 4=1x4 alama 4)

c) Jinsi/namna/vile (alama 1)

d) Pahala hap ni pao (alama 1)

e)
1. Kiunganishi
2. Wakati uliopo
3. Mnyambuliko/jinsi ya kufanyana/kufanyiana

(alama 1x3 = alama 3)

f)
1. Majina yanayoanza kwa Ji-katika umoja na MA- katika wingi (alama 1)
Mfano: jina- majina (alama 1)

2. Majina yasiyoanza kwa JI- katika umoja lakini huanza kwa MA- katika wingi (alama 1)
   Mfano: somo- masomo (alama 1)
3. Majina yanayoanza kw JI-katika umoja na ME- Katika wing: (alama 1)
   Mfano: Jino-meno (alama 1)
4. Majina yanayodumu katika wingi tu, huku yakianza kw MA- (alama 1)
   Mfano: maji (alama 1)

g) i) ilinyesha-kitenzi (alama 1)
ii) Mfululizo-kielezi (alama 1)

h) Hatujachukua nguo chanche kuuza (alama 2)

I) i) ndiwe (alama 1)
ii) Ndinyi/ndio. (alama 1)

(j) Safari yangu haikuwa na ugumu wowote (kwani/ kwa vile/ kwa Sababu/ kwa kuwa/ maadamu) nilikuwa nimejitayarisha vizuri
(alama 2)

(k) (i) Shukurani/ kushukuru/ mshukuriwa
(ii) Mwendo/ kuenda/ mwendewa/ mwendaji; mwendeshaji/ uendeshaji.
(alama 1)

TANBIHI: MINYAMBULIKO SAHIHI IKUBALIKE

(l) - Walikuja kutembea kwetu/ walituzuru (alama 1)
- Walitembea badala / kwa niaba yetu (alama 1)

(a) (i) - Naona aibu / soni/ haya/ izara/ fedheha/ tayayuri
- Nimetahayari/ nimesusuwaa
(ii) Ni mchoyo/ bahili/ mbafuni; ana mkono gamu/ wa birika
(alama 1)

(b) Kiweto/ koo/ tembe. Mtetea (alama 1 ½)
- Mtamba/ mori/ mfarika/ mbarika. Mbuguma/ dachia (alama 1 ½)

(c) (i) Zinduna, lulu, ambari (alama 1 x 3 = alama 3)
(ii) (1) Machapwi; perema
Matumbwitumbwi/ machubwichbwi/ ugonjwa wa kuvimba mashavu (alama 1)
(2) Tetemaji/ tetekuwanga/ ndui ndogo/ galagala/ homa inayoandamana na vipele mwili wote. (alama 1)
(iii) buni/ kahawa/ mabuni (alama 1)

KISWAHILI
KARATASI 2
USAHIHISHO
OKT/ NOV 2006

1. (a)
   1. Ufisadi
   2. Uongozi mbaya
   3. Turathi za kikoloni
   4. Uchumi unauegamizwa kwenye kilimo
   5. Idadi ya watu inayopiku uwezo wa uchumi
   6. Okosefu wa amani kukwamua raia kuto lindi la umaskini
   7. Ukosefu wa elimu na nafasi za ajira
   8. Madeni za kigeni

(b) Kudidimiza maendeleo
Umaskini – kuzidisha
Husababisha uhalifu

(c)
   1. Kuwa na sera bora zinazotambua raia wengi wa mataifa hayo ni Maskini
   2. Kizalilisha nafasi za ajira (kazi)
   3. Kupanua viwaada hasa vinavyohisiana na kilimo
   4. Kuendeleza elimu
   5. Kuimarisha miuondo msingi
   6. Kuchunga mfumo wa soko huru kuwa viwanda asiliha kuzidisha Umaskini

(d) Kuua viwanda asilia
Kuendeleza umaskini

(e) (i) Kulikabili nalo, kulitatua, kulishughulikia, kulitanzua kupambana Nalo, kulingazia, komesha
(ii) Kuzua, kupanda, kukuza, kuanzisha, kuotesha
(iii) Kuondolea, kusaheha, kuyafeleli

2. (a)
   1. Ajira ya watoto ni tatizo sugu ulimweguni
   2. Wengi huajiriwa katika nyanga mbalimbali
   3. Familia nyingi ni maskini (fukara)
   4. Kupanda kwa gharama ya maisha huzidisha umaskini
   5. Nja huwatorosha nyumbani
   6. Ukimwi umezidisha mayatima
   7. Wengi huondolewa shuleni
   8. Wengine hutoroshwa makwao na maonevu
   9. Huko hutaabishwa kimwili na kiakili/ hufanyishwa kazi za sulubu/ Hulipwa malipo duni au wasilipwe kabisa
   10. Hili huwasononesha na kuathiri afya yao.

(b)
   1. Watoto wengine hujiingiza katika jina wanapokosa ajira

2. Wengine hujikuta madanguroni
3. Undaji wa Umoja wa Afrika ni hatua ya kushughulikia matatizo barani
4. Nchi za Afrika lazima zizingatie masharti ya umoja wa mataifa kuhusu Watoto
5. Nyingi zilidhinisha watoto kupitia shena zao
6. Lazima zishughulikie watoto kupitia shena zao
7. Watoto ni rasimali na tumaini la kizazi

3. (a) Chai, chumvi, sukari. Mvua, barafu, huzuni, teknolojia

(b)

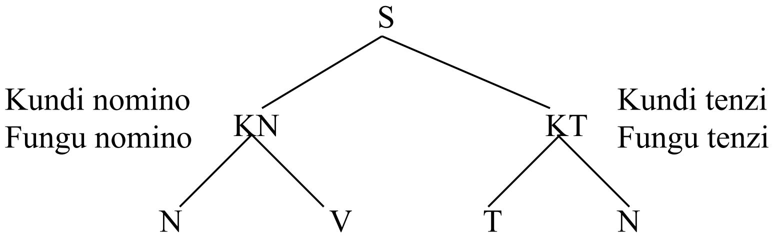

(c) a-li-m - che-e-a
Awali Tamati

(d) b/p/m/w
b/p/m/w
b/p/m/w

(e) Nisingalikuwa na pesa nisangalinunua nyumba
Singalikuwa na pesa singalinunua nyumba

(f) Tendata, fanyata

(g) (i) Hii?
(ii) Wapi?

(h) (i) Tuzo ilishindwa na mhunzi mrefu
Tuzo zilishindwa na mhunzi mrefu
Tuzo zilishindwa na wahunzi warefu
(ii) Yuyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa
Huyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa

(i) (i) Sahili/ sentensi ya wazo moja/ kitenzi kimoja
(ii) Ambatani/ vitenzi viwili zaidi/ mawazo mawili zaidi/ kiunganishi

(j) Nilinunua gari seuze baiskeli?!

(k) Mwema – Kirai Nomino
Chakula- Kirai Tenzi

(l) (i) Uchelewaji , mchelewaji, wachelewaji, mchelewa, chelezo, machelezo

(ii) Maandishi, andiko, mwandiko, mwandishi, mwandiki, mwandikiwa

(m) (i) Uwezekano/ haliya kutenda

(ii) Mazoea/ hali ya kutendwa

(n) Japo hakushinda mbio hizo, Selina alijufahidi sana
Japo alijitahidi sana Selina hakushinda mbio hizo
Selina alijitahidi sana japo hakishinda mbio hizo
Japi Selina alijitahidi sana hakushinda mbio hizo

(o) Mwise alikunjua nguo alizokuwa ameanua

(p) Mtoto ambaye nilimsomesha ameasi jamii
Mtoto niliyemsomesha ameasi jamii

(q) Mkolwe alisema yakwamba hangethubutu kumpa pesa zake
Mkolwe alisema ya kwamba ya kwamba/ kuwa asingethubutu kumpa pesa

(r) Alisuku maziwa ya ngombe - kutikisa
Alisuka nywele vizuri - nywele mkeka
Ugonjwa hatari umezuka – kuibuka

(s) Kufupisha neno- kukala silabi/ Dondosha herufi

(t) (i) Kijiti
(ii) Jiti

(u) Kiunganisha - pamoja
Wakatiuliopo
Kihusishi

4. (a) Mahakama / kotini/ Daawa/ Muktaoha wa sheria

(b)
1. Msamiati teule- jelam rufani, mashraka
2. Washikadau/ wahusika kama kiongozi, namashtaka, mashahidi, hakimu, (jaji), mhalifu
3. Sentensi ni ndefu kimuundo
4. Kurejelea vyungu vya sheria za nchi
5. Lugha ya hakimu ni ya kuamuru
6. Lugha rasmi imetumika
7. Lugha sanifu imetuka
8. Lugha iliyotumika ni ya mfululizo- hakimu anapotoa hukumu
9. Utaratibu mtendo maalum wa kufuatiwa kesi inapoamuliwa Kortini
10. Lugha ya kuanunu

(c)
1. Lugha yenye kudadisi
2. Lugha yenye kukopa kutoka lugha nyingine
3. Lugha ya heshima
4. Lugha ya ishara hutumiwa uhalisia/ hutumiwa

5. Lugha hudhihirisha ukweli wa mambo
6. Mawakili huzozana kukatizana
7. Lugha ya kishawishi kwa hakimu
8. Lugha ya maagizo
9. Wanasheria wana lugha yao maalum
10. Mshtakiwa/ mshahidi ana uhuru wa kutumia lugha unayoelewa
11. Lugha limufaji kufasiriwa
12. Hakuna lugha ya ucheshi/ utani.

2007 MAJIBU

MWQNGQZO WA MAJIBU MTIHANI WA KCSE
KISWAHILI 2OO7 KARATASI 102/1 INSHA

1. Barua kwa mhariri
   - Barua hii iandikwe ikizingatia mtindo wa uandishi wa barua rasmi Iwe na anwani ya mwandishi. Iwe na anwani ya mwandikiwa (mhariri)
   - Mtajo (kwa mhariri)
     Kiini /lengo (kichwa cha maoni)
   - Aya (zikiwa na maudhui ya barua)
   - Hitimisho

Maudhui

- Mwandishi alenge kiini cha habari anayoiandikia.
- Aweke hoja zake kwa njia inayodhihilika
- Jambo analolishughulikia mwandishi liwe na uzito wa kumfanyia mhariri alichapishe gazetini
- Lugha anayoitumia izingatie kiwango cha wasomaji wa gazet/ au jarida na atumie msamiati mwafaka

Vidokezo: sababu za watu kuhamia mataifa yanje.

- Wengi huenda kwa sababu ya kujiendeleza kielimu
- Wengine huenda kutafuta kazi sababu ya uhaba wa kazi nchini
- Mshahara duni kazini
- Tamaa ya kutajirika haraka
- Wakimbizi wa kisiasa
- Umaskini

Masuluhisho; vidokezo

- Vyuo vikuu kuongezewa nchini
- Serikali ipanue viwanda /kuwaajiri raia
- Wafanyakazi kulipwa mishahara kulingana na kazi wafanyayo /serikali kuboresha mishahara.
- Wananchi kuondoa tama ya kutajirika /kuridhika na kile wanacho/wanachopata
- Sera na mwdngozo mwafaka wa kisiasa kuimarishwa Demokrasia kuzingatiwa ili kuzuia tatizo la wakimbizi.
- Serikali na raia kuweka bidii kazini ili kuimarisha uchumi wa nchi kwa kuzalisha mali.

2. Vikokezo: matatizo ya uhaba wa maji nchini

- Maji safi hayapatikani kwa wingi
- Maji hutumiwa vibaya
- Mifereji hutoboka na hairekebishwi na wengine hufunguria na kuyaacha maji yakitiririka.
- Gharama ya juu ya maji.
- Huduma na usabasaji wa maji
- Ukosefu wa maji kijijini.
- Visima kukauka,
- Kuharibu chemichemi za maji

Masuluhisho: vodokezo

- Watu kubadili tabia ya kuchafua maji
- Watu kubadili tabia ya kutumia maji ovyo ovyo.
- Mifereji iiiyotoboka irekebishwe mara moja wahusika wanapofahamishwa
- Baraza la maji liwajibike /lljitoiee kutoa huduma ya maji kwa wanakijiji.
- Serikali isaidie katika ujenzi wa mabwawa
- Serikali na watu kuchimba vislma katika maeneo mbalimbali.
- Serikali kujitolea kuhifadhi chemichemi za maji

3. Vidokezo: Mshikamano katika familia

- Maadiii mema /heshima/adabu
- Uaminifu baina ya mke/mume
- Mazungumzo ya wazi katika familia
- Mwongozo /mafunzo yanayohitajika katika imani ya dini
- Mapenzi kudhihlrishwa kwa wote bila mapendeleo
- Matumizi mazuri ya raslimaii ya familia
- Mfano mzuri kutoka kwa wazazi hadi kwa watoto
- Kula pamoja /kuomba pamoja
- Kushauriana /kupeana nasaha kwa njia nzuri
- Kukosoana /kurekebisha makosa kwa njia nzuri
- Kuwakuza watoto kwa kuwapa mafunzo mwafaka

4. Bahati ya mwenzio usilalie mlango wazi <u>Maneno muhimu</u>

- Bahati - neema/jambo jema
- Usiialie mlango wazi - usfiegemee

<u>Maana va nje</u>

Huwezi acha kufunga mlango wako ukisubiri neema ya mtu eti inaweza kukupata.

<u>Maana va ndani</u>

- Hakuna mtu ambaye anaweza kupata bahati (neema) ambayo imenuiwa mtu mwingine. Hutumiwa kuwashauri watu ambao hupenda kutegemea vitu vya watu wengine wakomeshe tabia hiyo na wajibidiishe kutafuta vyao.
- Mtahiniwa aandike kisa au visa kudhihirisha ukweli wa methali hii.

Usahihisho KARATASI 1O2/2 -2O07
KARATASI 2 LUGHA UFAHAMU

a. i) Mtandao umewapa wenye nia tule kusafirisha na kuiangua watoto nafasi ya kutosheleza ashiki zao

(i)Mtandao umetumiwa kwa njia hasi ambayo maarubu yake ni kuwanufaisha wachache huku zikiwahasiri wengi

b. i) Mataifa kjjshirfkiana kuikomesha biashara hil haramu.

ii) Wanaoshiriki wakomeshe tabia ya tama ya utajiri

iii) Wanaoshiriki waache kutumia mtandao kama *njia* ya kuzitosheleza hawaa zao.
iv) Kuundwa mfumo usio na ufisadi wa kisheria
v) Kuzuia msambaratiko wa muundo wa jamaa
vi) kumaliza ubinafsi wa kijamii.

c, - Watoto huzongomezwa kwenye madanguro
- kufanyishwa kazi za sulubu na za kitopasi
- na kuishi maisha duni.

d. Maana ni kule kuchochea bidii/ari/hima kwa watu ili wafanye kazi kwa pamoja na kuleta maendeleo

e. i) Msambaratiko wa muundo wa jamaa
ii) Ubinafsi .
iii) Jamii isiyokuwa na elimu kwa sababu ya kutokuwaelimisha watoto na badala yake kwalungua hatimaye kukosa maendeieo.
iv) Ufisadi wa kisheria utasahilishwa ili kuendeieza biashara hii

f. i) Maarubu - nia/kusudi/sababu/azma/madhumuni/lengo/kiini
ii) pashau - tama/shauku/uchu/kiu.

UFUPISHQ

a) UBINAFSISHAJI
- Ubinafsishaji wa mashirika ya umma ni nguzo kuu ulimwenguni
- Hupunguza kushiriki kwa serikari kuendesha mashirika na huhimiza upanuzi wa sekta ya kibinafsi
- Kuuzia umma hisa za mashirika na kuchochea ugari wa zabuni.
- Huiondoa serikali kwenye utenda kazi na kuendesha mashirika. (alama 6,1 ya utiririko)
- Kuingatua nafasi ya serikaii katika utendakazi.

b) Athari za Ubinafsishaji
- Mapato huzafiwa na huutumiwa kuanzisha miradi mingine:
- Hupunguza miradi ya serikali isiyoleta faida
- Huzuia wanasiasa kuingilia mashirika
- Huimarisha utam'aduni mpya na kuvunja uhodhi wa serikali
- Raia hupewa nafasi kuzalisha mali

Hutwaa mashirika muhimu nchini
Hufuta kazi wafanyakazi
Ubinafsishaji wa elimu na afya huadhiri maskini
Kipimo cha kutathmini *hisa* chafaa kuwepo.

(alama *9,1 ya* utuririko)

MATUMIZI YA LUGHA

a) Atunge sentensi yenye nomino yoyote ya 'dhahania.si lazima iwe mwanzoni mwa sentensi. Ujinga,shetani,uongo, wivu n.k, Mfano; ujinga wake ulimtia matatani (alama 2)

b) i) Baadhi ya watoto ni wa bwana Nzovu na wengine ni wa Bi makambo
ii) watoto wote ni wa BW nzovu bi BI Makambo
iii*)* Wote waweza kuwa marehemu BW.Nzovu na Bi Makambo
iv) Hawa ni watoto wa BW Nzovu na Bi makambo pamoja
v) *BI* Nzovu ndiye marehemu na Bi Makambo yuhai. (alama 2)

c) kughafilika/ghafiliko/kighafilikishi/mgafilikishi/mghafilike/ ughafilikaji"/mghafilikishwa/mgafilikiwa/ughafili/mghafi/i/mgafala/(hata katika wingi) (alama 1)

d) Nyundo hizi zimevunjika mipini yake.

e)

S			
KN		KT	
N	V	T	"N
Mvulana	Mrefu	Anavuka	Barabara

(aiama 2)

f) i Lazima atunge sentensi karama-kipawa /uwezo kutoka kwa mungu) '(gharama -matumizi ya pesa/,Bei ya kitu yenye thamani.

Karama yake ilimwezesha kupata mtoto baada ya kukaa muda mrefu
licha ya kuwa gharama ya kumlea ilikuwa nitatizo (alama 2)

(alama 1)

g) i) Mwenyewe - kivumishi cha pekee

(alama 1)

ii)Yetu - kivumishi kimilikishi

h)(i) Kusisitiza jina Fulani au jambo la kipekee k.m Kenya ina mlima mrnoja tu ambao una theluji mlima Kenya

(ii) Katika maandishi ya kitamthilia /dayalojia
Mwaiimu:kazungu mbona leo hujaoga?
Kazungu: Mwalimu nimeoga
iii)Kuonyesha saa na dakika.k.m 11.30 kamili
iv kutaja mafungu ya bibilia/kurani
v) kuandika tarehe
vl) Kuandika mada au barua rasmi
vii) katika hesabu kuonyesha uuiano (Ratio)
vlil) katika ufafanuzi

ix) Barua pepe-udahilishi zozote 3x1

i) sentensi iwe na a unganifu k,v. ya cha la n.k.

Alijificha **kando ya** gari (alama **2)**

j) i) Mkulima aliyepanda wakati ufaao (kishazi tegemezi)

ii)Amepata mavuno mazuri -(kishazi huru) (alama 2)
k) i) Ku- kiambishi kiwakiiishi cha nafsi
ii)ji - kirejeshi
iii) Dhiki- shina la kitenzi (alama 2)

I) Aliyokuwa - kitenzi kishirikishi kikamilifu

ii)Ni -kitenzi kishirikishi kipungufu (alama 1)

m) i) Chakula - KI / ki-VI (alama 1)
ii)Ku - ku /ku-ku) (alama 2)
n) Baba ! ingia ndani!

o) i)Hana matumaini ya kupata pesa kujenga nyumba na kustarehe

(kitendo hakiwezekani)
ii) Mtu huyu hakuwa na pesa, hakununua nyumba na hakustarehe
iii) hakuna uwezekano/Haiwezekani
iv) Amepoteza matumaini
v) wakati uliopita

p) i) mfululizo wa vitenzi / Mfuatano wa vitenzi.
ii) hali ya kurudiarudia/ kila wakati .Hali ya mazoea (alama2
\

q) ***atunge sentensi moja itakayodhihirisha maana mbuli ya* PEMBE**
i) sehernu ya mnyama/Baragumu
II) Ncha ya kitu k.v. chaki
iii) Mahari pa siri/ faragha
iv) sahemu k.v. ktk nyumba
v) masafa marefu ya dunia (pembe za dunia)

Fahali wale wawili walikuwa wame'pangiwa na wanasarakasi **wale** wakutane pembeni mwa uwanja ili wapigane kwa pembe
(alama **2**}

r) Elma alisema (kuwa) angelimw/angemwarifu kama angelimwona/angemwona.

s) i)Otea ndoto/otesha ndoto/oteshwa ndoto/otewa ndoto (alama 3)

ISIMU JAMII

(i) Cheo/hadhi -wodogo
- wakubwa
ii) umri -vijana
-wazee
ii) wakati/misimu
iv) Tabaka -matajiri
v) Mazingira
vi) Muktadha
vii) Hali/Hisia/Afya
viii) Mada -kile kinachozungumziwa
ix) Madhumuni/lengo
x) Malezi
xl) Dini/Imani
xii) Uhusiano-
xiii) Taaluma-Kazi
xivj Lugha azijuazo mtu
xv) Kiwango cha elimu
xvi) Njia ya mawasiliano
xvri) Hadhira
xviii) Tajriba - ufuzi wa juu

i.

Kutaja kaida 1
Katoa mfano-1 alama 10

KARATASI 3: 1O2/3
FASIHI
1. USHAIRI

a). Msanii katika shairi hili anatuma ujumbe wa-kukomesha tohara ya wanawake kwa sababu athari zake ni mbaya kwa mwanamke.
(alama 2)

b) i) Mwanamke hutaabika anapojifungua
ii)Tohara yaweza kuua mwanamke..

iii)Tohara hubeza hadhi ya mwanamke.
iv)Tohara -hudumiza fikra ya mwanamke (alama 2)

c) i) Takriri -Kurudiarudia maneno k.m tohara

(alama 4)

(alama 2)

ii)Istiari -Tohara ni kubwa sumu
iii)Tafsida -akijifungua badala ya akizaa

d) Kwa sababu ni utamaduni

e) Uelewe tohara ya siku hizi ni ugonjwa mkubwa unaomshika mwanamke na kumfanya akonde sana Tohara ya mwanamke asilari ikomeshwe, (alama 4)

f) (i) Adha -Jambo linalosumbua au kuleta shida/tabu/udhia.
ii)Usimtimbe - Hali ya kumlazimishia mwanamke tohara. (alama 2)

g) i)Uhuru wa mwanamke
ii)Mwanamke kurithi mali kutoka kwa babake.
iii)Ndoa za mapema /lazima kwa wasichana. (alama 2)

<u>2.RIWAYA Z.BURHANI: MWISHO WA KOSA</u> (alama 20)

Ukengeushi ni hali ya kumfanya mtu kufuata tabia mbaya au kupotoka kitabia. Baadhi ya wahusika wa mwisho wa kosa walidhihirisha tabia hizi.

a) Monika

- Alipenda starehe kupita kiasi, kutembea na wanaume wasiofaa na kutojali onyo la Rashid
- Aliwaacha wadogo wake wakiwa na njaa wakati Bi Tatu aliposafiri.
- alivutiwa na kijana Karim na kuanza kufanya vitendo vya kumshawishi ampende Alidhamini watu wenye vyeo vikubwa na fedha
- Anatoka kwao bila kuaga
- Anatumia lugha mbaya kwa babake
- Alishiklia utamaduni wa kigeni na kudharau utamaduni wa kiafrika
- Alipenda uhuru usio na mipaka na ubinafsi
- Alimchukua Rasid mchumbake Saiama
- Monika kymwonyesha Bi.Keti dharau kwa kutupa kibakuli na kumwaga uji wake na kuuita mchafu.
- Alimbeza Saiama kuwa si mrembo na si mtamaduni.
- Hakuwasaidia wazazi wake ingawa aiikuwa na mshahara mkubwa
- Anapenda kustareheshwa
-

b) Matata

- Alifanya mfainu ya kumwachisha Rashid kazi kwa sababu ya monika
- Anatumia madaraka yake vibaya kwa kuwafukuza wapangaji
  Anamshawishi Alison amfute Rashid kazi hivyo kama kiongozi waziri alikengeuka maadili ya jamii
- Alimuoa mtoto mdogo isivyostahili
- Alimlaghai Monika kuwa angemuoa
- Ingawa ameoa lakini ana wasichana wengi.
- Anamhini mwenye nyumba kwa kutolipa kodi kwa muda mrefu
-

c) <u>Hassani</u>

- Hupenda kutazama sinema za kitoto
- Hapendi kusoma ili azidi kujiendeleza
- Kukosa kumtunza Muna inavyotakiwa
- Anamnyima uhuru wa kutoka na wenziwe
- anamnyima fursa kuwatembelea wazazi wake
- Anampiga Muna

d) Salimu

- Ana kazi nyingi lakini anaziacha ill aonane na Matata.
- Alitumia fedha chungu nzima kumpa msichana fulani atalii Marekani
- Anatumia fedha za umma vibaya
- Anashawishiwa na waziri Matata amwachishe Rashid kazi, naye alifanya hivyo kwa shingo upande,

e) Asha

- Anamwonea wivu Bi.keti kwa urembo wake
- Anasingizia kuwa ana mgogoro na mumewe ili apate njia ya kuviiba vyombo vya dhahabu na amsingizie Bi.Keti kuwa ndiye mwizi
- Alijaribu kuficha ila za mumewe za kucheza kamari na madeni aliyo nayo
- Ilibidi akiri uovu wake aliomfanyia keti ndipo apewe msaada wa fedha
  na Bi Mariamu.

f) <u>Rashid</u>

- Aliishi na Monika licha ya kwamba hawakuwa wameoana

Alikubali fedha kutoka kwa Alison

q) Alison
Anampa Rashid hundi nono ili ashughulikie zabuni.

3.KINAYA (alama 20}

- Ni kinaya Rashid anapopokea barua ya kufutwa kazi anapowazia kuwa ni kiongezeo cha mshahara kinyume cha hayo ni barua ya kumfuta kazi
- Monika akisomeshwa kwa shida huko Ulaya Wazazi walitegemea akihitimu na kupata kazi angewasaidia, lakini hakufanya hivyo. Monika alitumia pesa hizo peke yake. Mamake aiiiazimika kukopa salama alipohitgji pesa.
- Kinaya ni mbinu amipayo marnbo yanayotokea huwa kinyume cha matarajio
- Tabia anayofanya mheshimiwa waziri wa eiimu Bwana Matata ni kinyume cha wadhifa wake
- Anapendekeza Rashid kufutwa na ni mfanyakazi mwenye bidii ujuzi na hawa ndio husukuma gurudumu la maendeleo
- Anamwoa msichana wa miaka kumi na sita ambaye ni binti mdogo hajahitimu masomo ya juu. Badaia ya kuhimiza elimu ya wasichana , yeye anapnyesha mfano ulio kinyume kabisa.

» Wazfri Saiimu Hamadi anamfukuza Rashid kazini kinyume cha matarajio yake na'hata rafikiye karne. (Rashid afikuwa mfanya kazi hodari afifanya uchambuzi wa zabuni na yale makampuni ya nje peke yake na wajumbe wote wakakubaiiane naye/laklni badala ya kumpa motisha, anamfukuza)

KISWAHILI KARATASI YA PILI (2) 2008
MARKING SCHEME - LUGHA 102/2

1. a). Uwanja wa sheria

ushahidi unaweza kutolewa mintarafu ya kuona, kusikia kugusa,kunusa, kuonja au ushaidi unaweza kutolewa mintarafu ya hisia zote.

b). Hushindwa kumpeleka msomaji katika mipaka na nyanja za juu za ufahamu na furaha

atashindwa kuwasilisha mandhari mazingira yote

hushindwa kumkamilisha binadamy aweze kuyafaidi maisha yake

c). i). ni ile ambayo inahusisha hisia zote tano

ii). humkalisha binadamu

d). i). ufungufu wa usanii / isiyojitosheleza / yeneye kasoro / dosari / dhaifu hafifu, duni, chapwa

ii). shida / matatizo/ mateso / machingu, taabu

iii). kumfanya ampende/ kumhamasisha avutiwe/ kumpenda / kumtoka akili, kumhamasisha , fanya tamani / tamanisha / tia hamu / shauku

iv). utunzi, ufundi/ usanii / uundaji / ubunifu

hijai makosa 6 – alama 3

sarufi makosa ½ kile amepata

2. a). Uchumi wa soko huria ni hali ya kiuchumi ambapo shughuli zote za kiuchumi ghairi ya zile ambazo ni za lazima kwa serikali huwa huria kwa watu binafsi

b). Soko huu huwawezesha watu kuamua hatua yao kiuchumi. Swala ibuka ni kuweka mipaka bainifu kati ya shughuli zinaso husishwa na serikali na zile zinawekwa huria kwa watu binafsi. Ni mfumo wa soko ndio unataka mpaka huu

haki ya kuishi na kulindwa dhidi ya shambulizi haiwezi kuachiwa mtu binafsi

huduma za kimsingi za afya kaziwezi kubinafsishwa

Huduma hizo zikiwachwa huru, zitaishia kuwa istilaki ya watu wa kipato cha juu

Udhibili wa serikali hutokea kuyalinda mazingira dhidi ya uchafu wa viwanda

Pia udhibili huo hutokea kulinda haki za watu

3. a). Sahau

b). (Sentensı) baba mlezi / mama mzazi / askari kanzu) Mwalimu Mzee

c). Wasichana watatu wanaondoka / wanatoka darasani polepole taratibu / ala ala / hala hala / henezi

d). i). Ni ile inayojisimamia kimaana / isiyokubali viambishi / apashwi kisichoweza kuambishwa

ii). Nairobi, baba , mama, sahani / ngombe n.k

e). a – awali a – tamati ye – tamale akiunganisha aye (o)

f).1) mwanafunzi yule ambaye ni mrefu amepita mtihani

2) mwanafunzi ambaye amepita mtihani ni yule mrefu

3) Mwanafuzi Yule ambaye amepita mtihani ni mrefu
4) Yule mwanafuzi ambaye ni mrefu amepita mtihani
5) Mtihani umepitwa nana Yule mwanafuzi ambaye ni mrefu

g) Waya wangu umepotea

h) Yabwa tendwa/kipozi/shamilisho kipozi

i) 1)ndoa
2)Mahali wanafuzi hujifunza kurani/madarasa
3)Kitabu cha dini ya Kislamu/Kiarabu
4)Kifaa cha kuchokolea nazi

J) Mchezaji aliucheza mpira jana jioni

k)

1) yohana aliupiga mpira badala ya kusha
2) yohana alimpiga husha kwa kutumia mpira
3) yohana aliupiga mpira kwa kumpendeza/ kumfurahisha kumfaa husha

l). sisi hatujamaliza kujenga nyumba ambayo isingalikuwa yake asingalifurahi

m). i). zinguo, nzingua, uzinguaji, mzinguliwa, kuzingua, uzinguzi
ii). tosaji, kutosa, mtosaji, mtoswa, mtosa, kitoso, mtosi

n).

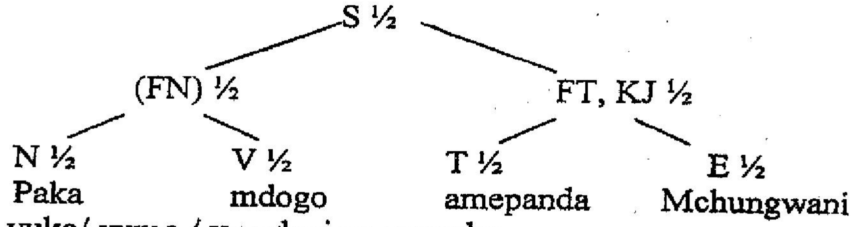

o). Mgeni yuko/ yumo / yu ndani ya nyumba
sahili, sahilisha, kusahili, sahilishwa, sahulika, sahilia , sahilishana

p). sahilisisha (Mnyabulish zaidi)

q). Z – sauti ya kikwamizo /d / sauli ya kipasuo, kizuilwa

r). kitenzi kisaidizi (Ts)

s). hiki/ hicho / kile kilipatikana nchini

t). sahili – kitenzi kimoja
mwalimu anacheza
ambatano – vitenzi viwili
baba asoma gazeti huku mama akipiga

u). baba ameeda Nairobi / ulaya / shule

v). Mvua imebomoa / imezibomoa nyumba za majirani

w). "Huenda serikali iwaze kuidhibiti bei ya petroli. Hatuwezi kuyaruhusu makampuni ya petroli kuunyanyasa umaa," Alisema waziri wa kawi. " Bei ya petroli umeongezwa mara nne katika kipindi cha mwezi mmoja. !"
sehemu = 1 – 4, 5 6/7 8 9 -10 11 12
alama = 1 1 ½ 2 2 ½ 3 3 ½ 4

4. 1) kukatiza uneni/ kalima / usemi / mf. Yohana – nilikuwa nauliza Otieno ;
2) Lugha ya majibisano mf; Wamboi hujambo
Otieno ; sijambo

3) Kuchanganya ndimi – Nyaga : ameenda wapi
Kibuja ; ameenda shopping
4) Sentenzi fupi - Mzee Ndolo; Waenda wapi
5) Kuhamisha msimbo njuguna ; we are still writing
Tutaendelea kufanya hivyo hadi jioni
6) Utohozi Otieno : Tutasafiri kwa eropleni hadi umarekani
7)Kutozingatia sarufi Anyango : zile mbwa zilinifuata soko
8)Kukamilishana maneno:Kenibo zilinifuata mbio
Utakwenda soko
9)Uradidi / kurudia rudia maneno Ngwiri ; Naomba ruhusa
Meneja la!la! haiwezekani
10)Matumizi ya ishara – maelezo
11)Kubadilika kwa mada – (lazima ijitokeza)
12)Kutokamilisha sentensi – Charo : nikikuona hapa tena
13)Hali ya dayolojia / mazungumzi – Ali : huu mtihani ni mgumu
Juma ; la sivyo
14)Matumizi ya utani / ucheshi – mfano – kicheko
15)Kusitasita – Juma ; au……………..utakuja………..kunion
Sina …………...uhakika………..lakini …….nafikiri
16)Vihisishi lo!

4) Somaji hataweza kushiriki katika matukio yenyee
5) Matukio yenyewe
6) Hauna mfulisi kisanii
7) Hashindwa kuwasilisha mandhari halisi kwa msomaji
8) Hisi zisipotumia humfanya msomaji asitafakari zaidi
9) Hudumaza sanaa
10) Hudhalisha akili ya msomaji
11) Msomaji hataweza kuzama na kuelewa fikra za mwandishi
12) Msomaji hataweza kufikia uamuzi kuhusu picha zinazochorwa

C i) Humkamisia binadamy kufaidi maisha yake
ii) Kumpeleke binadamu katika nyanga ya juu yafahamu yake
iii) Humpatia mandhari kamili ya uhalisia
iv) Humwezesha msomaji kufikia uamuzi wa picha zinazochorwa
v) Humwezesha msomaji kuzama katika matendo na kuelewa fikra za mwandishi
vi) Kukuza wasomaji kisani
vii) Haitamflisi msomaji kisanii
vii) Haitadumaza msomaji

KISWAHILI KARATASI YA TATU (3) 2008
MARKING SCHEME - LUGHA 102/3

. a). i). wanajamii wanajishughulisha katiuka kazi mbalimbali ili kuboresha maisha yao lakini maisha yao ni duni
ii). vibarua (manamba, wachapakazi, mayaya, madobi, matopasi) wanaoajiriwa wanafanya kazi kwa bidii lakini mishahara yao ni duni
iii). viongozi serikalini wamepewa nyadhifa hizo za hadhi lakini hawajibiki kunyanyua hali za waliowachagua
iv). tabaka la chini ndio walio wengi katika jamii na ndio tegemeo la jamii lakini wanaishi maisha ya mateso mengi
v). haijulikani mateso ya walio wengi yatafika kikomo lini

zozote 4 x 1 = alama 4

).I) Kinaya
i). wasakatonge ndio wengi lakini hawana sauti
ii). makuli, mayaya, matopasi, wachapakazi n.k ni maskini
iii). wasakatonge wafanyao kazi kwa mateso mishahara yao ni duni
iv). wapelekao watu serikalini hawashughulikiwi na wahowachagua
v). Wazalishao mali hawana chochote bado ni maskini (manamba, madobi, mayaya, wachapakazi)

II) Taswira
i). wabeba zege ya marashani
ii). wasukuma mkokoteni
iii). makuli bandarini
iv). wachimbaji migodini
v). Manamba mashambani
vi). Wachapakazi viwandani
vii) matopasi wa majaani
viii) wanasiasa madarakani
ix) mayaya na madobi wa nyumbani
(siku zote wako matesoni)

III) Takriri
i). wasokatonge
ii). Juakali
iii). Lakini
iv). Wao
v). Ni

). i). ulingunuzi/ ulinganushi
ii). wachimbaji migodini lakini maisha – yao ni ya chini
iii). wachapakazi viwandani lakini maskini

i). kipande kimoja
ii). shairi lina kituo/ kimalizio
iii). mizani hailingani katika kila ubeti
iv). beti 4

v). mishororo 6 kila ubeti / tasdisa / usita au kila ubeti una kichwa au kijichwa / anwani na kila ubeti una mishororo mitano
vi). Mishororo wa kwanza vina vinabadilika (li na – nge)
vii). Mishororo mitano ina vina vinavyofanana (ni)
viii). Mishororo wa kwanza katika kila ubeti unapindapinda (pindu)
ix). Neno lakini limetumiwa mwanzo wa kila kituo – kikwamba

d). Watu wa tabaka la chini / ndio huwapa nyadhifa viongozi / kutokana na nyadhifa hizo viongozi hupata mali au uwezo wa kiuchumi / wale waliowachagua maisha yao ni ya kusikitisha

e). i). Kufanya kazi kwa bidii
ii). Kuwajibika – kwa umma katika kushiriki kuwachagua viongozi
iii). Viongozi wanastahili kuadilika kwa kunyanyua hali za umma na kujali hali Ya wafanyikazi

f). Manamba – vibarua, wafanyikazi
tabaka lisilo auheni – watu maskini / wasio na hali nzuri kiuchumi/ walalahoi

2) i). Maelezo ya sauti kuhusu uwezo mkubwa wa jua ambao mtemi hawezi kunyanyasa au kutesa. Uwezo wa jua unaashiria uwezo wa umma ambao utamwangamiza Bokono. Amekuwa ana uwezo wa kufanya mambo mengi lakini uwezo wa jua unaashiria kwamba umma una uwezo utakaomzidi Bokon na kumuongoa mamlakana
ii). Kutokuwepo kwa watu katika mkutano ni dalili kwamba watamuasi hatimaye. Watu hawakuwa na imani na uongozi wa Bokono kwani walikuwa wamechoswa nao
iii). Ndoto ya Bokono kuhusu kuzikwa kwake akiwa hai ni ishara ya kuangamizwa kwake na utawala wake. Ndoto inaonyesha dalili kuwa ingawa bokono angali hai wanabutangi hawamtaki
iv). Tendo la kushika mkia wa mjusi/ nyoka anayemuuma na kumwachia sumu ni ishara ya matokeo na hatari ya kuchezea haki za wananchi. Bokono kupuuza upinzani wa wanabutangi kwani haamini uongozi wake una hitilafu
v). Ndoto ya Tanya ya samba aliyelaa kando ya kisima ni ishara ya kiongozi anaywewazuia watu kufaidi rasilmali ya umma na uhuru. Bokono na uongozi wake umehodhi mali na kuwazua wanabutangi uhuru wa kufaidi nayo
vi). Ndoto ya pili ya Tanya kuhusu kichwa kinachobadili na kuwa na sura ya mwelusi ni mdokezo wa ishara ya mwelusi anayeuwa na nduguye Gege
viii) Masimulizi ya aski kuhusu kisa cha Makea aliyelelewa hoi na kuwa nusu maiti huku akichekelewa na jua ni ishara ya kiongozi anayepagawa na kulewa mamlaka anavyofanya Bokono Hatima ya uhai (maiti ya mjusi) inaashiria kikomo cha ungozi wa Bokono
ix). Nyalwe kutoa picha ya Bokono kurudi tumboni mwa mamake inaashiria mwisho wa utawala na Bokono

3) a). i). Katika kisima cha mkomani/ Bonde la ila ngi
ii. Msemaji ni Zigu mojawapo wa washauri
iii). Anazungumza na kaloo
iv). Kaloo angependa kumshukuru mtemi kwa sababu aliamuru mwanawe apewe kazi/ alitaka kumshukuru Zigu kwa kuzungumza na mtemi juu ya mtoto wake akapata kazi

b). i). Ni watu watu wa kuitikia kila kitu anachosema mtemi
ii). Wamamlimbikizia kiongozi wao sifa zisizo za ukweli k.v mtukufu, Baba wa Butangi n,k
iii). Wanadai kuwa mungu amempa Bokono utawa
iv). wanamsifu kwa kuongoza kwa busara kwa manufaa ya wote- wahokaribu naye ndio waliofaidi
v). Wanamhimiza atawale kwa miaka 100 – Haiwezekani
vi). Wamsifu kwa uvumilivu – anatisha kutafuna mifupa yao
vii). Wanakumbusha kuwa Bokona anawashauri watu kuishi kwa amani na umoja ingawa si kweli – vita vya kikabila
vii). Hawamwambii ukweli/ hali ilivyo – mkutano unaposusiwa wanasema watu watakuja
viii). Licha ya kame kuwa mshauri anageuka na kujiunga na wanabutangi

4) i). Wanawake hasa wazee hawakujua kusoma na kuandika
ii). Wanawake wanajihusisha na biashara ndodo (Bi Keti) wanafanya biashara maarufi ni wanaumme –Selele
iii). Wanawake wanakumbwa na umaskini – Bi keti
iv). Wanawake wanahimizwa kufanya kazi Fulani kv. Kusomesha Said anamshauri muna
v). Wanaume ndio wanaoamua mambo kuhusu posa kv Said, Salimu, Bushiri na Selele
vi). Mwanamume ndiye aliyekuwa na hadhi kuu – ndiye anayelisha na kuvisha anyanyua yale yanayopita nje katika ulimwengu
vii). Udhibiti wa wanaume – salimu anasisitiza kuwa hasani ana haki ya kutenda analotaka
viii). Mwanamke alitakiwa kuficha udhodari wake – muna na kazi yake
ix). Maswali ya watoto – chuo kikuu – kushunghuliwa na waume
x). Wanaume wanaweza kungiliana na watu wengine bila jamii kuwashuku lakini sivyo kwa wanawake – uonika na Rashid
xi). Hatuoni wanawake wenye vyeo
xii). Monika anaishia kuolewa na mtu asiye na elimu ya juu
xiii). Tajiri kama Bi Maryamu hashughhulika na maendeleo
ix). Asha kupewa nafasi inayoendeleza uongo na uharibifu
iix). Salama ni msomii na mfanyikazi lakini hakui kama mhusika anakaa kumsubiri Rashid amuoe
iiix). Katika maswala ya kisheria wanawake hawajimudu Bi. Keti anasaidiwa na mhaji na Bi. Maryamu anasaidiwa na Hamisi

5) a). Makosa ya Ali

i). Tangu utotoni alikuwa mgomvi na kulikuwa na matatizo mengi baina yake na walimu

ii). Alizozana na watoto wa majirani pale nyumbani

iii). Alipoingia chuo kikuu alijihusisha na mambo mengine kama siasa

iv) Alipenda anasa na alikuwa na marafiki wengi wa kike

v) Ingawa alikuwa hodari mahudhurio yake katika mijadala hayakuwa mazuri na mtihani ulipofika alijikuta hajajiandaa.

vi) Alikubali ushawishi wa kutumia dawa.

vii) Ali daima hakuzingatia mawaidha ya wasimamizi wa chuo na anakataa kurekebika

viii) Wasimamiziwa chuo walimwita babake azungumze na Ali na pia hakubadilika.

ix) Alikataa kukiri na kufichua aliyemuuzia vidonge.

Mwisho wa kosa

Alipofukuzwa chuo kikuu alijisaka nafsi yake na kujirekebisha

b) Makosa ya Asha

i). ALimwonea wivu Bi. Keti

ii). Alimchukia keti kwa uzuri wake

iii). Alikuwa mwenye kiburi - alinuna aliposhiriwa kutoka ili mamake aseme na keti

iv). ALibadilisha vyombo vya dhahabu alivyoazima keti

v). Alimsingizia keti na kufgungua mashtaka

vi). Alikuwa mwongo – alikuja kukaa kwa mamake kwa kisingizio wamekosna na mumewe

vii). Asha aliiba vyombo vya dhahabu

viii). Asha hakufurahia makubaliano baina ya mamake na keti jinsi ya kulipia vyombo – ukatili alitaka Bi keti aumie

ix). Kuficha tabia mbaya za mumewe

Mwisho wa kosa

Makosa haya yote yalibainika inapofichuliwa na inspekta Hamisi kuwa Asha aluingama kosa kuwa ndiye aliyevichukua vyomb

6) PWAGUZI

a). i). Sheikh kijuba na waumini wengine walimwamini Salimu kuwa ni mwalimu mzuri wa dini . aliwalaghai wakampa pesa nyingi – anatoweka na kuwaibia

ii). Kijuba – anapokea pesa za sadaka na chain a kuzitumia kwa manufaa yake

b). FUMBO

i). Makulu anaaminiwa na kupendwa na watu anawapa viajna bangi

ii). Andanda adhaniwa ni molzi kumbe sivyo

c). MSAMARIA MWEMA

Kizito kibambo kudhaniwa anamtadarukia

Likono kumbe ndiye aliyemgonga

d). SIKU YA MGANGA

Wagonjwa wanadhani daktari (Mwaibale ni gwiji kumbe sivyo)

e). UTEUZI WA MOYONI

i). Mzee saidi amwoza Bintiye kwa furaha akidhani ametokea mume mzuri kumbe sivyo

ii). Uchaguzi – waliyemchagua wakidhani atawasaidia hakuwafaa

f). NGOME YA NAFSI

Watu wanafikiri Naseko amekuwa bibi lakini anafaulu kutoroka

g). KACHUKUA HATUA NYINGINE

i). Binti maritu kupachikwa mamba na mtu ambaye tungetaraji amlinde

ii). Mwajiri wa mavitu kumpa mikopo akidhamiria kumpokonya ardhi

h). TUZO

Kibwana anaamini anaenda kupokea tuzo anajitayarisha lakini mwishowe anapewa Salome

i). MAYAI WAZIRI WA MARADHI

i). Waziri anaomba maradhi ya kipindupindu ili idadi ya watu ipungue

ii). Mayai alimpenda mwanawe ukombozi sana lakini anaporejea kama mzuka anawakashifu viongozi kama babake

j). MKIMBIZI

Vita vya kikabila vilipozuka kati ya wahutu na watutsi haikuaminika kwa kuwa watu hawa walikukwa wameishi kama majirani na ndugu lakini wanageukana na kuuaua.

7) i). Matumiziya ucheshi

ii) Kuelewa hadhira-ngano gani inafaa

iii) Matumimizi ya isharaza mkono,ishara ya uso/majazi

iv) Uteuzi wa lugha unaofaa- sajili mwafaka,msamiati,isimujamii

v) Ushirikishaji wa hadhira

vi) Kuibadilisha toni

vii) Ufaraguzi-Kuweza kuibadilisha nganona kuifanyia mageuzi kutegemea hadhira

viii) Kuelewa jamii yake

ix) kuelewa desturi jamii/kuelewa sifa za utamaduni wenyewe

x) Ufahamu wa kina wa lugha/ukwasi/mawasiliano

xi) Uwezo wa mgaji

xii) Kuteua binu za uwasilishaji k.v tamadhali za msemi, nyimbo ,taharuki n.k

xiii) Ubunifu wa hali ya juu

xiv) Kumbukumbu nzuri

xv) Ukakamavu/Ujasiri

xvi) Uwezo wa kusikika/kupaaza sauti

Ushahidi huweza kutol

KISWAHILI

USAHIHISHO KARATASI LA PILI (102/ 2) 2009

1. (a) Ung'amuzibwete hufanya kazi mtu akiwa amelala/ usiku kinyume na ung'amuzi hufanya kazi mtu akiwa macho/ mchana.

   (b) (i) Mambo yanayopatikana katika ung'amuzimbwete yana hasi hubana

   (ii) Huficha mambo ambayo mwanadamu hawezi kuyasema/ peupe/ kadamnazi

   (iii) Hubaa matamanio yasiyo kubalika na jami/ makala

   (iv) Hubania kauli zuluzoharamishwa na miko ya kijamii.

   Huficha na kubana mambo ambayo binadamu hawezi kuyasema

   (c) (i) Kwa ishara za ndoto

   (ii) Kwa mitelezo ya kauli

   (iii) Kwa ishara

   (iv) Kwa matumizi ya lugha ya kitamathali katika uandushi

   (d) Fred anawaza kuwa ung'amuzibwete ni jaa la mambo hazi ilhali Jung ana dhana mbili kuhusu un'amuzibwete – ile ya kibinafsi na jumuishi. Fred ana mtazamo wa dhana hasi katika ung'amuzibwete tofauti na jung ambaye anawaza dhana ya jumuishi.

   (e) Ung'amuzibwete una uwezo wa kuathiri ungamuzi na matendo ya binadamu ya king'amuzi.

2. (a) (i) Mshikamano wa hisia

   (ii) Mwelekeo mmoja

(iii) Mwono na/ hatima sawa

(iv) Hisia za mapenzi kwa nchi/ uzalendo

(v) Hauna ubanguzi

(vi) Falsafa na/ imani sawa/ itikadisaw

(b) (i) Mzalendo anaipenda nchi yake

(ii) Hawezi kuyatenda mambo yanayoweza kuiletea nakama nchi yake huanzazwa na mwanga wa mema anayoitakia nchi yake.

(iii) Hawezi kutawaliwa na ubinafsi na umero wa kujilimbikia mali.

(iv) Matendo yake houngozwa na mwelekeo wa kuiberesha nchi yake.

(v) Yuko radhi kuhasirika kama mtu binafsi taifa lake linufaike

(vi) Hana taasubi za kikabila

MATUMIZI YA LUGHA

(a) Mzizitizo ni duka la bahati. Munyambuliko wa fanya haukubaliki

(i) Duka la bahati anamo/ po/kofanya kazi juma linabidhaa nyingi

(ii) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati lililo/mlimo/palipo/kuliko na bidhaa nyingi

(iii) Duka la bahati lenye bidhaa nyingi ndimo Juma anamofanya kazi

(vi) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati ambalo lina bidhaa nyingi

(b)

(i) Ngeli

(ii) Kujilejelea

(iii) Uzoevu

(iv) Ukubwa

(v) Udogo

(ii) Sentensi ilingane na mfano uliotolewa katika sehemu (i) akiorodhesha apate 1.5

(c) Ukuta umemwumiza mvulana alipokuwa akiuparaga

Kiambaza	ghalamu	kwea
Sera	Shababu/shababi	panda
	Mvuli	sombera
		Parama

(d)

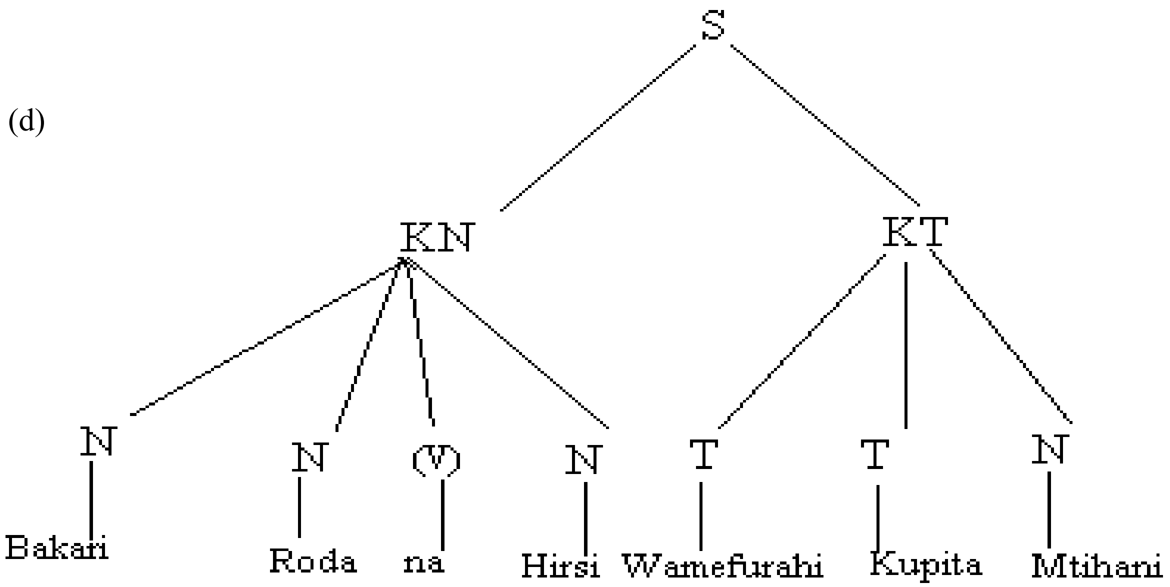

(e) m,gh

(f) kiwe kitenzi cha silabi moja yeye hufamaji

(g) Mala'ika mala-ika

Nge nge n-ge

(h) (i) Harusi ndogo

(ii) Aina ya ugonjwa

(iii) Yeye pamoja na wengine wametiwa hofu

(iv) Wao peke yao ndio wametiwa hofu

(v) Ugonjwa umewatia hofu

(vi) pamoja nay eye

(i) Kiganda amefalia kiganda

(j) (i) Hamali ameugua

(ii) Hahali alisema

(iii) Hamali angekwenda hospitali jana

(k) Jidovu la kiafrika limeharibika jichaka

Ndovu la kiafrika limeharibika chaka

(l) Wachezaji watashinda mchezo wa leo

(m) "Mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?" Baba alituuliza. Tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hatujaona ziwa Victoria" tulijibu.

Baba aliuliza, "mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?" "tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hujaona ziwa Victoria" tulimjibu.

"Je, mtapenda

(n)

(i) Kuonyesha maendelezo mabaya ya neno, kunalipigana bana

(ii) Kuonyesha mpangilio mbaya ya maneno katika sentensi km baba kile chakula a. alikula

(ii) Tafadhali " hakuna njia hapa kuonyesha neno lisilofaa katika mkadhaa km

(iii)

(iv) Kuandika neno geni km anakula matoke

(v) Kuashiriana maelezo yaliyotolewa chimau ufafanusi au maelezo saidi.

(o) (i) Hapo napo ndipo nisipotaka (ii) Hapo napo sipo nitakapo

(ii) Hapo napo ndipo nisipopataka.

(p) (i) Furaha amehama mjini (ii) Furaha amehama mashambani/ kijijini

(q) (i) Imbisha

(ii) Chekoa

Isimu Jamii

3. Kitaifa (i) Hifadhi ya amani utamaduni na utaarabu wa taifa

(ii) Hifadhi ya kubukubu za kihistoria.

(iii) Kitambulishi cha utaifa

(iv) Ugwe wa kuunganisha watu au kiunganishi cha taifa

(v) Huwapa watu hadhi na staha

(vi) Hutumika katika utafiti

(vii) Hutumika katika za biashara

(viii) Siaza

(ix) Elimu

(x) Mbunge

(xi) Sheria

(xii) Kuelezea sera za serikali

(xiii) Ni chombo cha utangazaji

(xiv) Ni chombo cha sannaa

(xv) Ni chombo cha mawasiliano

(xvi) Ni chombo cha ajira

(xvii) Ni kegerzo cha kuchucha wanaojiunga na viwango mbalimbali

(xviii) Katika uandishi

(xix) Hukuza michezo

(xx) Kujengo uzalendo

(xxi) Katika sherehe za kitaifa

KIMATAIFA

i. Hutumwa kufunzia vyoni

ii. Katika mawasiliano katika mikutano ya kitaifa

iii. Kutangazia katika idhaa mbalimbali

iv. Katika uandishi wa majalinda na magazeti

v. Katika utafiti

vi. Kama chombo cha ajira

vii. Kuandika na kutafsiria maandishi au sannaa maarufu za kimataifa

viii. Kuzambaza na kukuza utamaduni wa kimataifa

ix. Katika burudani

x. Katika teknolojia au maendeleo ya kitekinologia

xi. Huchangai katika kukuza lugha zingine

xii. Hukuza amani baina nchi au watu tofauti

xiii. Ni kitambulishi cha mataifa ya Afrika mashariki

xiv. Husawazisha watu wa mataifa mbalimbali

xv. Hukuza michezo

xvi. Huendeleza biashara

KARATASI YA TATU (102/3) Fasihi 2011

1. (i) Haya ni maelezo ya mwandishi kuhusu mawazo ya selume katika ndoa.

(ii) Anahisi hana mume kwani shoka amepuuza wajibu wake/ mzohali

(iii) Amemwachia jukumu la malezi na kutafuta riziki, kazi ya Shoka ni kudoea alichotafuta selume.

(iv) Kama si wanawe Selume hangejisumbua kutafuta chakula

Zozote (4 x 1 = 4)

(b)

(i) Sitiara/ jazanda (1 x 1 = 1)

Mfano: Shimiri za baruti (1 x 1 = 1)

Maalezo: Matatizo ya ndoa (1 x 2 = 2)

(ii) Msemo/ Nahau: kutanga na njia – kuhangaika, kutafuta

(iii) Nida/ siyahi: Lo- kuonyesha hisia za kuchukizwa na mkondo wa ndoa yake.

(c)

(i) Kudhulumiwa kwa mwanamke katika ndoa km. Selume na shoka

(ii) Kutowajibika kwa wanaume. Km Shoka

(iii) Wanawake kuendelea kubaki katika ndoa zenye matatizo kwa sababu ya watoto wao na kujitolea katika yaliyopuuzwa na waume wao.

Zozote 2 x 2 = 4 (Mwanafunzi arejeree mifano kitabuni)

(d)

(i) **<u>Asasi ya ndoa/ unyumba – ndoa ya maksuudi na tamima na ya maksuudi na mwanasururu</u>**.

(i) Matatizo kati ya mume n mke

(ii) Dhiki zinazowakumba wanawake katika ndoa

(iii) Tamima analazimika kutawa kwa amri ya mumewe Bw. Maksuudi

(iv) Hana ruhusa ya kutoka wala kumwalika mtu nyumbani.

(v) Analazimika kujifungua nyumbani licha ya ushauri wa madaktari kutokana na kufukuzwa nyumbani.

(vi) Ananyimwa uhuru wa kuwa na mwanawe mdogo anayeishia kufariki

(vii) Tabia ya Bw. Maksuudi inaishia kuivunja jamaa yao.

(viii) Bw. Maksuudi anamwacha mkewe na kuwafuata wanawake wengine huko nje

(ix) Mwanamke ananyimwa uhuru wa kuishi kama kiumbe anaweza kujiamlia

(x) Mwanamke hana uhuru wa kiuchumi. Km Mwanasururu ananyimwa urithi wake.

2. **Utengamano wa kijinsia/ taasubi ya kiume/ utengano kati ya wanawake na wanaume/ mgogoro wa kijinsia**

(i) Wanawake wanatumiwa kama vyombo vya starehe km. kazija na maksuudi, shoka na mainmuna.

(ii) Uhusiano kati ya mwanamke na mwanaume unatawaliwa na chuki na kisasa – Biti. Kocho/ Farashuu na maksuudi, kazija na maksudi.

(iii) Tamina anateswa na maksuudi hataki kumsamehe na kumrudia anapomtaka kufanya hivyo.

(iv) Uhusiano wa Maimuna na Bw. Maksuudi babake unaonyesha chuki inayotokana na matendo ya maksuudi mwenyewe.

(v) Kazija anapanga njama ya kumfumanisha maksuudi na mwanawe Musa.

3. **Ukatii**

(i) Maksuudi anavyomtrnda Bi. Tamina

(ii) Maksuudi anavyomtenda mwanasururu

(iii) Maksuudi kumpiga na kumfukuza/ taliki Bi. Tamina ilhali ana tumbo bichi

4. **Dhiki/ kudhulumiwa kwa wanawake**

(i) Maksuudi kutawisha Bi. Tamina na Maimuna

(ii) Maksuudi kumwendea kinyume Bi. Tamina (Jicho la nje)

(iii) Maksuudi kumpora Mwanasururu mali yake

(iv) Wanawake kuachwa nyuma kielimu na kikazi

5. **Nafasi mwanamke katika jamii**

(i) Wanawake kujihusisha na ukahaba ili kujikimu

(ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km. Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

6. **Umaskini**

(i) Wanawake kujihisisha na ukahaba ili kujikimu

(ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

Kutaja – 1

Maelezo – 3

Maudhui yoyote – 2

Jumla – 8

2. (a) **Maisha ya wafanyakazi na vibarua shambani ni duni na ilhali wanaofaidika ni wengine (al. 2)**

(b)

(i) Tabdila- mvuwa, kibarua, tisiya

(ii) Lahaja – mte, kutipuza, mtilizi

(iii) Mazida- tisiya

(iv) Inkisari – ikijinamiya, lingiapo

(v) Kuboronga sarufi – uuliza na upepo (mfano wowotw ufaao)

Kutaja – 1

Mfano – 1 (Zozote 2 x 2 = 4)

(c)

(i) Tamathali za usemi

(ii) Tahishishi/ uhuishi – ndege watambuizao, upepo uvumao kwa ghadhabu, mito itiririkayo kwa furaha

(iii) Taswira – maji itiririkao, upepo mkali wa ghadhabu uvumao

(iv) Takriri/ uradidi- waulize, iulize, uulize

Kutaja – 1

Kueleza – 1

K.C.S.E.
MWONGOZO WA USAHIHISHO
2012 FASIHI

1 (a) Hadithi hii inasimuliwa katika nafsi ya kwanza

Maelezo

- Msimulizi ni mhusika mmojawapo wa hadithi/ anaeleza mwenyewe matukio ya kisa cha ukimbizi.
- Kuna matumizi ya mafu (ni) na (tu) za nafsi ya kwanza

kutaja (Al. 1)
Maelezo (Al. 2)
Jumla (Al. 3)

b) Mifano ya mbinu rejeshi na umuhimu wazo

i) Maelezo ya msimulizi kuhusu usiku ambao babake na watu wengine walizungumza kuhusu mzozo baina ya wahutu na watusi. Babake aliuma kidole

Umuhimu

Watoto walitangamana/ walicheza/walisoma pamoja licha ya tofauti za kikazi

ii) Msimulizi ambaye ni mhutu alicheza na watoto wengine waliokuwa watutsi bila kuona tofauti.

(uk. 116)

Umuhimu

Mzozo baina ya wahutu na watutsi ni jambo lililopangwa kikamilifu.
Vita huwatia wasiwasi hata watu wazima.
Pia mbinu rejeshi inaibua maudhui ya ubaguzi na uzalendo
Kutaja - (Al. 1)
Umuhimu - (Al.2) Jumla Al.3

iii) Msimulizi anakumbuka kuhusu maaisha yao shuleni ambapo alisoma na Jesse (uk 119)

Umuhimu

Kuonyesha kuwa msimulizi na Jesse walikiwa na uhusiano mzito.
Wote walikuwa hodari katika masomo ya lugha (kinyarwanda) (Jesse) na Kifaransa (Msimulizi bidii)
Adhari ya ------- wanaoachisha masomo
Kutaja - Al.1
Umuhimu- Al. 2
Jumla- Al.3
Msimusilizi anawaza kuhusu wema wa Jesse baada ya
Jesse Kufa (uk. 122)
Anakumbuka uhusiano wake na Jesse Jesse wakiwa shuleni kupendana/ kucheza / njugu.

Umuhimu

- Inaonyasha uhusiano wa kidugu wa kidugu baina yao
- Imani ya Jesse kwa msimulizi

- Kuonyesha mshikamano wa kijamii - wanacheza pamoja
- Kuonyesha dhidi ya kisaikolojia inayosababishwa na ukimbi

kutaja Al. 1
Umuhimu - Al.2
Jumla - Al. 3

v) Msimulizi akiwa safarini kuelekea ngambo anakumbuka maneno ya savalanga. Anakumbuka kilio cha uchungu cha mamake na hadi iliyonifanya kuwa mkimbizi . Nilimafukio yote kuanzia mwanzo mbaka

UMUHIMU

- Inaonyesha uzalendo wa msimulizi. Anakuimbuka kwao, anawazia wasia wa Savalanga.
- Inafumbata maudhui ya ujenzi wa jamii mpya . Kwa kutarajia kutimiza aliyoambiwa na Savalanga
- Ni Uchungu wa kufiwa na wazazi.

- Kuathirika kisaikolojia
- Adhari ya vita
- Mateteo masaibu yanayowakuimba wakimbizi

kutajia Al. 1
Umuhimu Al- 2
Jumla Al.3

vi) Alikumbuka sura ya mama na ndukuzeakiwa pale Betinga (uk 122)
Umuhimu
-vifo kwa wingi katika vita
-Athari ya kisaikolojia katika vita kwa kuiona miili mingi.
vii) Huzuni kubwa ulimgubika msimulizi kama vile guo alilofifunika upenuni siku ile ya kifo cha mama na nduguze(uk 124)
Umuhimu
-Kuonyesha uchungu wa kufiwa na mzazi
-Masaibu ya wakimbizi
-Kuonyesha ukatili/udhalimu
Viii)Ndoto ya msimulizi ya kuwa daktari tangu akiwa mdogo Kigoma (uk123)
Umuhimu
-Elimu (kuendelea na masomo)
-matumaini yake
p/s Mtahiniwa aonyeshe pale alipo mkimbizi
C) Vikwazo vya maendeleo vinavyoletwa na ukimbizi
i)Kukatizwa kwa elimu- Jesse na Msimulizi waliacha masomo (usalama)
ii)Kusambaratik kwa familia. Babake msimulizi anaenda vitani
iii)Utegemezi. Wakimbizi wanategemea hifadhi katka nchi nyingine

iv)Ukosefu wa usalama wa chakula. Wanakula mizoga,matunda-mwitu na wanyama mwitu na kung’ang’ania chakula uhamishoni
v) wasiwasi/ukosefu wa utulivu/amani. Walihofia kushambuliwa kila mara. Hofu inamfanya msimilizi kujikojolea.
Vi)Vifo vya watu ambao wanachangia maendeleo ya nchi k.v Jesse,Savalanga na wakimbizi waliouawa njiani
vii)Magonjwa/hali duni ya afya pale kambini/njiani. Jesse na Savalanga wanakufa kwa ugonjwa.
viii) Dhiki/athari za kisaikolojia . msimulizi kusikia milio ya bunduki akilini.
ix) Kutegemea kuelimishwa na jamii nyingine. Msimulizi na mwezaki tisa wanapelekwa ng’ambo kusoma
x) Ukosefu wa mshikamano wa kijamii- njiana wanapoulizwa kama wao ni Wahutu au Watutsi waingizwa na uogo.
xi)Hisia za ukiwa – Msimulizi anasema walimhurumia Savalanga kwa kupoteza aila yake, halui inayoathirio utulivu wa mtu binafsi
xii) nchi inaachwa bila raia wenye nguvu kuijenga upya. Mzee savalanga anaonekana kukata tama- wasia
xiii)Ukimbizi unaathiri uongozi-nchi kupoteza vijana kama Jesse ambao wangemshiriki kubadilisha siasa ya nchi-bila mawaso ya kiabila.
Xiv Ukimbizi kuathiri mipango . Walilazimika kukaa ugenini bila kufanya chochote cha kujiendelezea
xv) Kuwa Mzigo kwa nchi jirani na wengineo-kwa chakula/ makazi
xvi) Makazi duni- njiani na kambini.
2a)i) Ni maneno ya farashuu
ii)kwa Biti kocho
iii) wamo nyumbani mwa Farashuu- Madongo poromoka

iv) Kisa cha Biti kocho kufauku kumtoa Maimuna kwao na kumleta kumchukuwa mkunga – Farashuu
b)i)Sitiari/Jazanda-wew mchawi-kumlinganisha Biti kocho na mchawi(mchawi-bingwa /haini/mjanja)
ii) Nahau/Msemo- nakuvika kilemba (nakupongeza/ nakustahi)
iii)Dhihaka/Kuinatya- Farashuu kumpongeza Biti Kocho kwa uovu
C)i) Uchawi- Ubingwa wa maovu, ulangai/ujanja/uhaini/ujasiri
ii)Biti Kocho anamtoa Maimuna nyumbani kwa ujanja ili kumwonyesha maimuna mazingara ya uhuru, ashawishiwe kutoroka
iii)Biti Kocho anamchochea Maimuna kuutafuta uhuru.Anamwambia kwama yeye ni mkubwa si wa kufungwa kama kuku (uk 27)
iv) Biti Kocho
……
v) Anapanga njama kumleta Farashuuli ili waweze kulipiza kisasi kwa makusuudi (Bingwa wa mikakati ya uovu).
vi) Yeye na Farashuru wanamtorosha maimuna na kumtenga na familia yake.

viii) Ni laghai/ Mnafiki. anadai kwamba angalitaka wa kufuatana nayo
vii) Anamlalaghai maimuna kuvutiwa na sanamu ya mwanamke na mwanamume ili kunjaza Juma za kutamani mapenzi
ix) Ni Katali Anajua aliko maimuna lakini hamwambii tamima.
x) Anadhubutu kumkabili makuudi na kumwambia kwamba kumpiga Tamima hakutubadilisha lelote(ujasri)
xi) Anamshutumu makusudi kumunywea kwa tambo lake.
xii) Anamwombea Tamima talaka na kusambaratisha ndoa hiyo
xiv) Anahakikisha kwamba Tamima anapoondoka kwa makusuudi anaenda kwao shamba na kuwa amepata usafiri (torimkaa) kuuelekea huko.
xv) Ni fisadi anamwomba fasahuu shilingi mia mbili kumpa karani wa viwanja hongo amfanyie mpango kupata kiwanja fulani.
xvi) Ni mwenye mbinu za ushawishi . Ananishawishi maimuna kuhusu umuhimu wa kumleta mkunga
nyumbani na baadaye utamu wa mapenzi
zozote 6x2=12

3
i) Wanawake wanachangia katika kusambaratika kwa uzazi ya familia. Kazija, Farashuru, Biti kocho kwa familia ya Maksuudi.
ii) Wanamnyima maimuna na kile kitoto kuhanga cha Tamina haki ya malezi (Kitoto kinakufa)
iii) Farashuru anashirikiana na Biti Kocho kumtorosha mamina
iv) Biti Kocho anachochea kutalikiwa kwa Tamima
v) Wanawake ni vyombo vya uzinifu vinavyosababisha mafarakano katika ndoa
vi) Wanapigania shoka (kijakazi na maimuna) bila kumjali sehemu
vii) Wanamwingiza muimuna katika ukahaba (Mama Joni)
viii) Mama joni anawatumia wasichna kama vitenge uchumi
Mama Dera anananyima haki ya malezi anapomwuza kwa mama joni.
ix. Biti Sumuru anamwingiza maimuna katika kazaji pombe pale kil mi kwiki
xi) Biti Sumuru anamfanya Maimuna kutumia pombe /ulevi.
xii) Mwanasunururu anajaribu kumshurutisha kabi kutenda (isilofaa) Anapotoroka anagongwa na gari na kupoteza mguu wake.
xiii) Farashuru anamdhalilisha Maimuna mbele ya kati kumwita mhui
xiv)Mama joni kumsingizia maimuna wizi ilhali siye
xv) muimuna anamkosesha mamake mapenzi ya mama na binti
xvi) Maimuna kumkana babake huko Rumbalola na kwa Biti Sururu
xviiKarija kufumanisha Mussa na babake na kumchochea makusuudi kumpiga Mussa
xviii) Udhaifu wa Tamima unamfanya maimuna kunyimwa elimu rasmi. Anafundishiwa ndani.

xix) Maumuna anamuibia Ashuru kwa hila na kutulika haki ya kuheshimu milki ya watu.
xx) Farashuru aliwatumikisha wasichana kwa kipindi kirefu / kwa saa nyingi.
xxi) kijakazi - kumnyangaya makini

zozote 10x2=20
4
a) i) Maneno ya zigu
ii) Anamwambia kaloo
iii) wamo katika kisima cha mkomani / Bonde la Ilangi
iv) Kaloo anamwomba zigu amshukururu Bokono kwa ijara/kazi aliyopewa mtoto wake
4x1=4

ii) Mwongo/mdanganyifu/mnafiki
Anadai Bokono ni mpenda watoto
kachukuliwa kwa idhini yake
iii) Vichocheo
- kutaka kutambuliwa
- ulinibukeni/usungo
- kutaka kujitambulisha na wakubwa
- woga
- tamaa ya mali / mamlaka
- kuonekana mwema/mjuzi na kaloo.
- anaepuka adhabu ya Bokono
- hali ya uhitaji - kuvutia kwake
za mwanzo 4x1=4
b) i Kaloo- Kuenda uwanjani kuandaliaa mkutano wa Bokono badala ya kuususia
ii) Gege anafiki uwanjani kupiga ala
iii) Washauri wanamsifu Bokono kiongo badala ya kumkosoa
iv) Ubinafsi na tamaa ya wengine kutumiwa kama vikaragosi K.V Gege anapomuua
v) Askari 11,111 wanyamnyima muelusi
vi) Wanawake wanaridhita kutumkia kanu vyombo vya burundni Kaloo
vii) Ubuunge Kumwimbia mteni nyimbo za kumsifu kionapo
Viii) Aksari II anaomba Mungu ampe Bokono maisha marefu ili azidi kumhifadhi. Atatawala miaka mia moja.
ix) Wengine wanataka kurithi / kuendeleza mfumo kandamizi K.M Askari I anayetaka kumwangamiza Bokono kwa shoka
x) Gege kumwangamiza muulusi , ili afaidike /ua
xii) Mwelusi kupuuza ushauni wa mamake kuwa aondoke Butangi , anaishia kuuawa/ Kupuuza uhasama uliopo kati yake na Gege.
Zozote 5x2=10

5. Ufuafu wa Anawani
i) Kifo cha mwelusi kutokea katika kisima cha mkomani
ii) kijazanda- chemichemi ya uhai/ hifadhi ya raia.
ii) Raia kunyimwa uhumu wa kuchota maji kisimani na viongozi
iv) Viongozi kuwapiga raia kinyama KV mwelusi, mtuhumiwa
v) Wapigania haki kufungwa gerezani. k.m mwelusi
vi)Sera mbovu za uongozi - kutumia propaganda
vii) Unyakuzi wa mali ya umma- uwanja wa watoto/Ardhi

viii) kuhabiwa kwa mazingira/ momonyoko wa udongo
ix) Viongozi kuwatelekeza raia katika njaa k.v mwelusi
x) Raia kukosa usalama km wafuni kushambulia Balusi

xi) Vita vya kikabila - Batuitui na Balusi.
xii Maandamano ya raia kupinga uongozi dhalimu. Dawa ya moto ni moto
xiii) Washauri kutowajibika kumpa Bokono ushauri wa kweli na kumsifu kiuongo
xiv) Gege anausaliti udugu wake na Mwelusi, anamwua
xv) Mapinduzi ya kumng'oa Bokono uongozini.
xvi) Bokono kukosa kupeuuka kimawazo- kijusi / Nyakwe
xvii) Uozo- uchawara wa Bokono kwa Kaloo. Jicho la mtemi kumwona.
xvii) Ufisadi/ mapendeleo / ubaguzi kwa mali/kazi/ardhik.m kazi kwa mtoto wa mama Kaloo.
xix) unafiki k.m Gege huhaidiwa Alida, Bata kujifanya yafukwe tangu ili amueleze aliko mwelusi
xx) Mauaji - mtuhumiwa na mwelusi
xxi) Chuki ya ndugu - Gege kwa nduguye mwelusi . kiasi cha kutokuunda kumwona gerezani
xxii) Dhiki ya kisaikolojia/ wasiwasi wa tanya na jinamizi/ndo
xxiii)Ukosefu wa ummoja miongoni mwa vijana k.v Gege na mwelusi
xxiv)Sheria / baraza la hukumu kulinda maslahi ya Bokono badala ya umma.
xxv) Uongozi kutolipa huduma k.v mbutive
xxvi) Haki za wafungwa kupuuzwa/ mwelusi/chakula/kutembelewa
xxvii) Mapuuza- Viongozi hawakuuajibika k.m Askari humpwa pombe kazini, Bokono kupuuza kanuni za ardhi/ malalamishi ya mama Agoro.
Zozote 10x2=20

6. a) Safari ya kupigania uhuru/haki/kujiendeleza kiuchumi
kutaja-1
kueleza - 1
Jumla - 2
b) Kimaya - kinyume cha matarajio
1) Viongozi waliafika kileleni waliwasahau wenzao isivyotaraji
ii) Wakawa na uchoyo/ubinafsi
iii) wakaishi kwa raha, vyeo na starehe wenzao wakibaki kwa dhiki.
iv) Ndio pekee waliofaidi matunda ya uhuru yaliopiganiwa na
v) Madharau ya kuwatemea raia mate
vi) Raia kupigamia uhuru na baadaye. kutofaidika
vii) Raia kuhuseshwa haki/maazimio yao /milki.
C) i) Msuko - Kibwagizo kufupishwa
ii) Ukara- vina vya kati / ndani vinabadilika badilika, vya nje vinatiririka.
d) - Viongozi walifikuta katika hali nzuri sana za maisha
- Walishaiki starehe za kila aina
- Walisahau wanaridhi / raia waliowaweka katika nafasi hizo
- Kufikia hali hii yao (viongozi) ya sasa
4x1=4

e) i)Inksari - tukawadia - kutosheleza idadi ya mizani
ii) kuboronga sarufi - kialeni wadiriki lialeni ili kuleta urari wa vina
iii)Tabdila-shaki -shake-kuleta urari wa vina
iv) kikale/lahaja – kialeni za mwanzo 2x2=4
7 a i) Maana ya juu juu
- Ni chai ya jioni
-mke na mume kuinywa wakitazama watoto wakicheza
-chai inekaribia kumalizika
-Waviache vikombe vyao vikiwa safi 3x1=3
ii) maana ya kitamathali
-Sitiari /Maisha yao yanakaribia kumalizika / kuzeeka
-Bembea- ndoa/safari yao ya maisha / chai ya jioni
-Waliyopitia katika maisha ya ndoa
-maazimio wasiyofikia
-Mume / mke anamtaka wamalize siku zilibaki vyema
-Anamkumbusha siku walipokutana mara ya kwanza wakijaribu kuchumbiana
b) i) Usimulizi
- Nafsi neni inasimulia wakatiwalipokuwa wakikliezabembezi walifumalia maishapamoja na matumaini
- Anasimulia siku walipokutana
ii) Usambamba
(urudiajiwa muundo sawa wa mshororo/ Sentensi)mf
-kulikuwa na wakati ulimsukuma juu
- kulikuwa na wakati nilikudaka
- kulikuwa na wakati tulibebana
2x1=2
iii) Tasuwa - Picha
- watu wanaokunywa chai na watoto wanaocheza bembea
- Wenzi wa ndoa wenye furaha wanaongozana fumi kipika
- Watu wakitafuta tawi la kufungia bembea, na mbwa akisudia
- Maisha yao karibu yanafikia kikomo
2x1=2
c) Nafsineni - Muzungumzaji/ Msimulizi
Mke/mume
1x2=2
d) Toni - mchanganyiko wa furaha na masikitiko/ matumaini
mf
i) maisha yao ya furaha kucheza bembea, kupitia pamoja
ii) maisha karibu yatafikia kikomo - huzuni
iii) wanasubiri ndoto wasizoweza kuzitekeleza tena
iv) Furaha na masikitiko siku yao ya kwanza kukutana
v) Ana matumaini ya kumalizia machicha ya chai yao
zozote 3 x1 = 3
e) Kutenda mema
- kuwekebisha yaliyo kombo katika maisha / uhusiano wao na wanajamii wenzao uwe wa kuridhisha

-kukamilisha/ kutimiza waliyoazimia kutimiza
1x2=2

8a) i) Huhifadhi historia ya jamii k.m nyimbo za sifa , za siasa, za vita
ii) hulifadhi na kupitisha utamaduni kv mboleni kubeba utamaduni wa kifo
iii) kuliwaza k.v mbolezi
iv) kuonyesha ustadi / ubora wa msanii - ulimbo bora kuonyesha ubora wa msanii
v) Kuliamasisha km nyimbo za kisiasa huhamasisha kupinga udhalimu
vi) kuelimisha km. hodiya hufanya mariifa ya kazi k.v ukulima na usasi
vii) Hukuza utangamano k.m nyimbo za kazi zinapoimbwa kufanya watu kujihusishwa kwa kundi moja
viii) Huadilisha- hufumbata maadili ya jamii na dini k.v nyimbo za kidini
ix) kukashifu tabia kiasi-k.v nyimbo za jandoni (nyiso) hukashifu wageni
x) hukuza uzalendo - wimbo wa taifa, za kisiasa huhimiza kujifaa mhanga katika utunzi na uimbaji
xii) Hurithisha sanaa yenyewe kwa vizazi kwa kupokeza kizazi hadi kingine
xiii) Hutumiwa katika vipera vingine kv ngano kuhusu hadhira
xiv) Huhimiza/ hushajiisha
xv) hujasirisha kv nyiso
xvi) hukuza lugha

xvii)unenaji/ndumbi
xviii)Huburudisha km za ndoa / watoto/ mapenzi/katika sherehe
xix) hutumiwa katika kutakasa hisia.
xx) Sifa - za sifa kv tenzi
xxi) pembelezi
Za kwanza 5 x 2= 10

P/s mtahiniwa ataje na kutoa maelezo / mfano
b) ili kufahamisha uwasilishaji wa wimbo, mwimbaji anahitaji
i) Sauti ya kunitia hadhira ili ipate ujumbe
ii) kuihusisha hadhira km kupiga makofi ili kukingaa ukinaifu
iii) kutumia udramatishaji / uigizaji ili kusisitiza ujumbe / kuvutia/
iv)kulelewa hadhira ili kukubuni wimbo upya / kutumia mtindo ufaao kuwasilisha
v) kuuelewa utamaduni wa hadhira ili kuepuka maneno / ishara zinazokinzana na utamaduni huo
vi) kutumia viziada lugha k.v ishara za uso kidatu kusisitiza
vii) Awe mkakamavu ili awasilishe wimbo bila kuogopa kutoa masuala
viii) Aelewe lugha ya hadhira ili aweze kuitumia kufanikisha uimbaji
ix) Awe mbunifu wa kuweza kuubuni wimbo upya kulingana , hadhira km wimbo au watoto huhusishe mchezo wa sauti na maneno
x) Awe mfaraguzi ili kuimba wimbo kwa mahadhi tofauti ili adumishe mvuto.

xi) Ahusishe masuala ibuka/musuala yanayoathiri jamii wake huo ili kupitisha maadili yafaayo.
xii) Awe na kumbukumbu nzuri ili aweze kurithisha nyimbo kama alivyoimbiwa bila kubadilisha sana.
xiii) maleba - kusisitisha/ hufanikisha ujumbe (mavazi)
xiv) Toni- Kuteka/ kunasa hisia
x) matumizi ya da km ngoma
zozote 5x2 = 10
P/s Mtahiniwa lazima atoe ufafanuzi / unaoridhisha ili kutuzwa alama 2 kwa hoja

2012
KISWAHILI KARATASI YA 2
UFAHAMU

(a) (i) **Watoto wananyimwa haki licha ya** Katiba kulazimu haki hizi kutimizwa.

ii) Mojawapo wa haki za kimsingi ni makazi ilhali watoto wanalala mitaani.

(iii) Watoto hawapati chakula na hali wanatakiwa kupata lishe bora.

(iv) Wanaotakiwa kulinda haki za watoto ndio wariaozikiuka - kwa kuwapiga na kadhalika.

(v) Wazazi na jamaa wa karibu wanashiriki katika unyanyasaji wa watoto.
(4 zozote 4 x 1=4

(b) (i) Watoto hutekwa na kutumikishwa vitani.
ii) Watoto hugeuzwa kuwa mababe wa kuua na kuuana.
iii) Huvishwa magwanda ambayo miili yao minyonge haiwezi kuyahimili.
(iv) Hulazimika kuvaa mabuti ya kijeshi/kubeba bunduku nzito (ambazo huwa nanga kwao kubeba.)

C (i) Serikali ilikuwa na shabaha ya elimu kwa wote.
(ii) Kubuni sera ya elimu bila malipo.
(iii) Utekelezaji wa sera hii unaendelea
(iv) Kunao wanaopigania haki ya kuwa na elimu bila malipo licha ya matatizo yaliyopo./ Wanaong'ang'ania kuwepo kwa elimu bila malipo wanaonekana kana kwamba wanaota ndoto za mchana.
(3zozote3xl=3)

(d) (i) Asilimia ya watoto na watu.wazima wasiojua kusoma bado ni kubwa.
(ii) Kuwepo kwa idadi kubwa ya watoto wasioenda shuleni.
iii) Wazazi wanapojitahidi kujinyanyua na kujikuna wajipatapo kuyakidhi mahitaji ya kielimu ya wana wao, hujipata katika kinamasi hicho hicho cha ulitima.
iv) Matokeo ni kwamba watoto wa matajiri wanaendelea kuelimika huku wa maskini wakibakia kwenye kiza cha ujinga.
(2 zozote 1 *x 2=2)*

e) (i) vigogo - walio katika mstari wa **mbele,** wapiganiaji haki za watoto, mabingwa, wakereketwa, watawala,
watetezi, wenye mamlaka,, viongozi , wadau, wanaopenda kuendeleza elimu ya watoto.
(ii) huwa nanga kwao - huwa mazito kwao/ huwa mzigo kwao.
(iii) Kujikuna wajipatapo - kujaribu kujinyanyua kwa

uwezo wao,kujitahidi kuliiigana na uwezo wao.
(Alama 3 x l=3)

2. UFUFISHO

(a) <u>Maudhui muhimu</u>

(i) Wataalam wamekuwa wakitafiti kuhusu ziwa Viktoria.
(ii) Linaangamia taratibu/kwa kiasi cha mita tatu kila mwaka.
(iii) Kukauka kwalo kutahatarisha maisha ya wengi.
iv) Fuo za upande wa Kenya zimekauka/zimechukua sura mpya.
V) Rasilimali za samaki zinadidimia(na kuleta umaskini)
(vi) Wavuvi wanakabiliana na hali hiyo.
(vii) Wengi wanafanya biashara za bodaboda au kilimo.
(viii) Baadhi yao wanavua samaki katika mataifa jirani.
(ix) Wengi wamenyanyaswa na maafisa wa mataifa hayo.
(x) Uchukuzi na mawasiliano umetingwa na gugurnaji.
(xi) Kilimo cha kunyunyizia maji kimetanzwa
(xii) Wanasayansi wameonya kuwa ziwa litakauka katika karne moja ijayo.
(7 zozote 7 x 1=7)

b (i) Jumuiya ya Afrika Mashariki itunze ziwa hili.
ii) Serikali zitekeleze sheria za uvuvi.
(iii) Wavuvi washauriwe na kutahadharishwa kuhusu kuvua kiholela.
iv) Kilimo kandokando ya ziwa na mito jirani kikomeshwe,
v) Kuwekwe sheria za maji.
Vi) Kuchunguza viwanda vinavyotupa taka ziwani.
(vii) Uchunguzi uhusishe mito inayomimina maji ziwani
(viii) Kuwepo juhudi za kuhifadhi ziwa.
(6 zozote 6 xl=6)

Kusahihisha

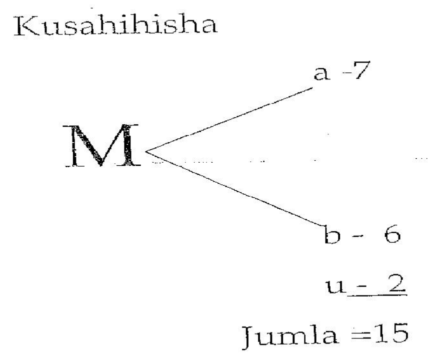

Tanbihi - Kuadhibu

(i) Adhibu makosa ya hijai(h) hadi kufikia kosa la sita. Kila kosa adhibu 1/2 alama.
ii) Adhibu makosa ya sarufi hadi kufikia kosa la sita. Kila kosa adhibu nusu alama.
(6 x 1/2 = 3)
(iii) Adhibu alama moia kwa ziada (z) ya maneno kumi ya mwanzo. Kisha, endelea **kuadhibu** ½ alama kwa kila ziada ya maneno 5 hadi mwisho wa jibu lake.

3. MATUMIZI YA LUGHA: (Alama 40)

(a) Dhana ya mzizi wa neno.

(i) Ni sehemu ya neno inayobeba maana ya kimsingi.

(ii) Ni sehemu ya neno ambayo haibadiliki hata neno likiambishwa au likinyambuliwa.

(iii) Ni sehemu ya neno inayobeba wazo kuu.

(iv) Ni kiini cha neno

(v) Ni sehemu ya neno ambayo huweza kuwa na maana kamili k.m - Amini - aminiwa, aminika, aminisha, aminifu. Au Sahau - sahauliwa, sahaulika/sahaulisha.

(vi) Ni sehemu ya neno isiyoweza kuleta maana mpaka iambishwe.

(vii) Ni sehemu ya neno itumikayo kuunda maneno mengine. Mifano: soma, ganda, leta n.k.

Tanbihi

- Kuna mzizi huru - mfano; baba na sahau.
- Kuna mzizi tegemezi /funge - mfano: som._ na pig_
- Kuna tofauti kati ya shina na mzizi ambapo shina ni neon lililokamilika lakini bado laweza kuwekewa viambishi ilhali mzizi ni sehemu ya neno inayobeba wazo kuu.

Kutuza : Dhana - alama 1
Mfano - alama 1

(Alama 1 2 x 1=2)

(b) KU - katika neno – kutengeneza.
- Nafsi ya pili umoja, mtendewa, yambwa tendewa, kitondo, nafsi

KU - Katika neno - kule.
- Mahali kusikodhihirika, kiambishi cha ngeli ya mahali(PA-KU-MU)
- kiambishi cha ngeli

Tanbihi – Mtahiniwa abainishe ile ku anayofafanua.

(Alama 2 x 1=2)

(c) Irabu ya mbele wastani - |e| au e

Kipasuo ghuna cha kaakaa laini -|g| au g

Tanbihi - Mtahiniwa hapaswi kutumia herufi kubwa.

(Alama 2 x 1=1

(d) Marashi yaya haya/haya haya ndiyo yaliyonunuliwa.

Au

Maafa yaya haya/haya haya ndiyo yaliyowapata waliotutangulia.

Au

Yaya haya/haya haya ndiyo maji yaliyotumiwa kuoshea vyombo.

Tanbihi - Sentensi sharti iwe na kivumishi kionyeshi Kisisitizi cha karibu na Nomino katika ngeli ya YA-YA. Si lazima sentensi ya mtahiniwa ianze kwa nomino.

(Alama 2 x 1=2)

(e) Maisha valikuwa yamemwendea vyema (mfano wa sentensi)

(Alama 2 x 1 =*2)*

(f) KN (N) + KT(T + E) U KN(N) + KT(T + E)

Njuguna huandika vyema lakini Zuhura huandika vibaya.

(Alama 1 x 2 =2)

Sentensi changamano

-huwa na kishazi kimoja huru na kingine tegemezi.

- Huwa na vishazi viwili tegemezi - k.m. Angalisoma kwa bidii angalipita mtihani.
- Vishazi huunganishwa kwa viunganishi tegemezi k.v. ikiwa, kama, ingawa, iwapo, virejeshi amba na 'o' rejeshi n.k.

Mfano - Ingawa alikuwa masking aliwaelimisha wanawewote.

(Alama *2x1=2)*

(h) Mfano wa sentensi

Juma alikusanya vitu vyake pamoja baada ya kukoga kwa rnaji baridi.

Tanbihi - Si lazima mtahiniwa atumie maneno hayo katika sentensi ila aweza kutumia maelezo ya maana yake. Koga - uchafu, fanya maringo, ondoa uchafu mwilini. Konga - kuzeeka, kupunguza kiu kwa maji, kukusanya pamoja vitu au watu.

(Alama 2 x 1=2)

i) -Nomino dhahania - Mifano: utu, furaha, urembo, wepesi;wema na wivu.

- Nomino za jamii - Mifano: bunge, halaiki, umati, n.k.

(Tanbihi - Mtahini lazima atunge sentensi moja tu.

- Kuna nomino fulani za jamii ambazo lazima zitaje vitu vinavyorejelewa k.m:

(i) Bunda la noti/nguo/unga

(ii) Darasa la wanafunzi

(Alama 2 x 1 =2)

j) Nywa - Nywesha/nywisha

La - liana

Vaa - valiwa

Pia ku ikiwekwa mwanzoni mwa vitenzi hivi ni sawa.

(Alama 1 x 3 =3)

(i) Julius, Kiptoo, mwanawe Kung'u na Justine walikiletea kijiji chao sifa.
(ii) Julius Kiptoo, mwanawe Kung'u na Justine walikiletea kijiji chao sifa.
(iii) Julius Kiptoo (mwanawe Kung'u) na Justine walikiletea kijiji chao sifa.
(iv) Julius Kiptoo, mwanawe, Kung'u na Justine walikiletea kijiji chao sifa.
(v) Julius, Kiptoo (mwanawe Kung'u) na Justine walikiletea kijiji chao sifa.
(vi) Julius (Kiptoo), mwanawe Kung'u na Justine walikiletea kijiji chao sifa.

Tanbihi - Mtahiniwa atunge sentensi tatu.

(Alama 1 x 3 =3)

(i) Naam - kihisishi AU I

(ii) Machache - kiwakilishi cha idadi ya jumla AU W (Alama 1 x *2 =1)*

m) Mifano ya sentensi:

i) Muli alikuwa mwalimu wetu.
(ii) Huyu anaonekana mzima.
(iii) Teddy amekuwa mpole
(iv) Swali hili limetuwia gumu.

Tanbihi

i) Kitenzi kishirikishi kikamilifu kiwe na kiambishi nafsi Au cha ngeli na cha wakati au cha hali. Kitenzi hiki si kitenzi kisaidizi.

(Alama 1x2=2)

ii)Shadda

- mkazo unaotiwa katika neno au silabi wakati wa kutamka.
- hutumika kuleta maana tofauti ya neno.
- hutumiwa katika viashiria visisitizi au uradidi.

(iii) Mterem'ko, Mtere mko, Mteremko (Ni kuonyesha tu mahali ambapo shadda huwekwa)

(Alama 1 x 2

(o) Sahibu - rafiki, mwandani, swahibu, muhibu, msiri, mwenzi, bui, laazizi, azizi, mbuya, mahabubu.

Kizunguzungu - kisulisuli, mastia, gumbizi.

- wa kijinsia - kirai kihusishi
- viongozi wenye msimamo - kirai nomino
- thabiti mno - kirai kivumishi

Tanbihi

Uanushaji ufanywe kimuundo wala si kimajukumu kwa mfano/wa kijinsia ni kirai husishi wala si kirai vumishi, japo kinafanya kazi kama kivumishi.

alama 1x3 =3)

Mama alimwambia Juma kwamba/kuwa shughuli yao ingemalizika siku ambayo ingefuata

(Alama 2 x 1 =2

r) Kiima - watahiniwa hao

-Chagizo - kwa makini

(Alama 2 x 1 =2)

(s) Sentensi agizi au elekezi (Hutoa maagizo/maelekezo/amri)
(Alama 1 x 1 =1)

4. ISIMU JAMII (Alama 10)

(a) Mazingira

(i) Mzumgumzaji huchota msamiati kutoka mahali anapozungumzia.
Kwa mfano:

- Atatumia msamiati wa sokoni akiwa sokoni.
- Atatumia lugha ya mahakamani akiwa rnahakamani.
- Atatumia lugha ya mazishi akiwa kwenye mazishi.
- Atatumia lugha ya maabadini akiwa maabadini.

(ii) Mazingira huathiri kiimbo na hata kidatu.
Kwa mfano/ mtu akiwa darasani/ huzungumza kwa kidatu cha chini.

(iii) Mazingira huathiri uteuzi wa msimbo/lugha/lahaja ambayo mtu anatumia.

Kwa mfano/ mazingira rasmi humtaka mtu kutumia lugha rasmi kama vile Kiingereza na Kiswahili sanifu.

iv) Mazingira hudhibiti kiwango cha usanifu na urasmi wa lugha.
Kwa mfano, mazingira yasiyo rasmi hayahitaji kutumia lugha yenye urasrni au usarufu, mtu anaweza kutumia hata simo/misimu.

(v) Mazingira hudhibiti mtindo nafs-i wa mtu.
Kwa mf ano, mtu katika mnada au biashara ya rejareja huweza kujirudiarudia ili kuwavutia wateja,
{vi) Mazingira hudhibiti ishara anazotumia mtu. Zipo ishara nyrngine za uso au hata miondoko ambayo haikubaliwi/rii mwiko katika baadlii ya tamaduni / mazingir a.
(Alama 4 x 1 ^4) (b) Madhumtmi
Lengo la mawasiliano huathiri jinsi mtu anavyotumia lugha. Kwa mfano, mtu anapoonya hutumia lugha <u>veuve torn kali.</u> Anapotaka kushawishi hutumia lugha ya upole. Anapotaka kuliwaza au kufariji hutumia lugha ya upole/unyenyekevu/matumaini n.k.

(ii) Madhumuni huathiri uteuzi wa msimbo /lahaja/lugha. Kwa mfano, kiongozi anapotaka kuonyesha utangamano na mwanakijiji mwenzake, huelekea kutumia lugha ya mama badala ya Kiingereza au hata Kiswahili. Kiongozi huyo huyo huelekea kutumia Kiingereza anapotaka kumtenga mwanakijiji mwanzake.

(iii) Madhumuni <u>huathiri kiimbo na shadda.</u> Mtu anapotaka kusisitiza jambo hutia shadda katika maneno au dhana anazotaka kusisitiza. Wakati mwingine hupandisha sauti ili kuwiana na hali ya msisitizo.

(Alama *2x1=2)*

c) Malezi

(i) Mtoto <u>aliyelelewa kwa kudhibitiwa</u> huinukia kutoweza/kutomudu kujieleza vyema kwa sababu ya woga aliojazwa. .

(ii) Mtoto aliyelelewa katika mazingira ya tmyanyasaji hutumia lugha kali ya kujihami. (iii) Mtoto akilelewa na wazazi wanaozungumza lugha mbili/zaidi huweza kujifunza/kutumia lugha zote.

(iv) Mtoto aliyelelewa akihimizwa kujieleza huinukia kuwa na uwezo/ukakamavu wa kujieleza.

(v) Mtoto asipofunzwa lugha ya mama hushindwa kujieleza kwa lugha hiyo.

(vi) Mtoto hufunzwa kuepuka matumizi ya msamiati/lugha ya aibu/kali, kwa hivyo kutoitumia katika mazungumzo.

(Alama 4x1 =4)